

**ЎЗБЕКИСТОН БАДИЙ АКАДЕМИЯСИ
КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ
МИЛЛИЙ РАССОМЛИК ВА ДИЗАЙН ИНСТИТУТИ**

Кўлёзма ҳуқуқида
УДК 778.534.6:7.046

ХУДОЙБЕРДИЕВ БОБУР ҲАМИДУЛЛА ЎҒЛИ

**АФСОНА ВА РИВОЯТЛАР АСОСИДА ЯРАТИЛГАН
АНИМАЦИОН ФИЛЬМЛАР**

**5А150803 – мультфильм ва компьютер мультипликацияси
магистр академик даражасини олиш учун ёзилган
ДИССЕРТАЦИЯ**

**Илмий раҳбар:
с.ф.д. проф. Д.Раҳматуллаева**

Тошкент-2018

Мазкур тадқиқот иши Театр безаги рангтасвири кафедрасида бажарилган. Ушбу кафедранинг 2018 йил _____ даги _____ - сонли мажлисда ҳамда Тасвирий санъат факультетининг 20_____ йил _____ даги _____ сонли факультет кенгашида мухокама этилган ва ҳимояга тавсия этилган.

Тақризчилар: Ички тақризчи:

Ташқи тақризчи:

Магистратура бўлими бошлиғи: Н.Алиева

**Театр безаги рангтасвири
кафедраси мудири: А.Ортиқов**

**Диссертация
илемий раҳбари: Д.Раҳматуллаева**

Ҳимоя 2018 йил ____ июль соат ____ да Камолиддин Беҳзод номидаги
Миллий рассомлик ва дизайн институти залида ўтказилади.

Манзил: Тошкент шаҳар, Миробод тумани, Мироншоҳ қўчаси, 123-
уй.

ЎЗБЕКИСТОН БАДИЙ АКАДЕМИЯСИ
КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ МИЛЛИЙ
РАССОМЛИК ВА ДИЗАЙН ИНСТИТУТИ

Тасвирий санъат факультети	Магистрант – Б.Худойбердиев
Театр безаги рангтасвири кафедраси	Илмий раҳбар: с.ф.д. проф. Д.Раҳматуллаева
2017-2018 ўқув йили	Мутахассислиги – Мультфильм ва компьютер мультипликацияси

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ АННОТАЦИЯСИ:

UZB: Диссертацияда афсона ва ривоятларнинг мультфильмлар яратиш учун асос бўлиши, унинг бадиий хусусиятлари, жаҳон ва ўзбек анимация санъатининг ривожланиш босқичлари, тараққиётида афсона ва ривоятларнинг тутган ўрни, бадиий асослари илмий тахлил этилган. Диссертациянинг “Мультипликациянинг тарихий-тадрижий ривожида афсона ва ривоятларнинг ўрни” номли биринчи бобида афсона ва ривоятлар ва уларнинг санъатдаги ўрни, жаҳон анимацияси тарихида афсона ва ривоятлар асосида яратилган фильмлар тахих этилган.

Диссертациянинг иккинчи боби “Ўзбек мультипликациясида афсона ва ривоятлар асосида анимацион фильмлар яратиш муаммолари” деб аталиб, бобда XX аср ўзбек анимациясида афсона ва ривоятлардан ижодий фойдаланиш, афсона ва ривоятлар асосида яратилган замонавий ўзбек мультипликациясида образ яратишнинг ўзига хослигиҳақида маълумотлар “Широқ ҳақида афсона”, “Тўмарис”, “Спитамен”, “Алпомиш” мультфильслари мисолида тахлил этилган.

Диссертациянинг “Гулливернинг саёҳатлари” мавзусидаги анимацион фильм бадиий ифодавий воситалари” номли учинчи бобида “Гулливернинг саёҳати” асари асосида яратилган мультипликацион фильмлар, “Гилливер баҳайбатлар мамлакатида” номли мультфильм учун ишланган эскизлар тахлил этилган.

Хуносада жаҳон ва ўзбек анимациясида афсона ва ривоятлар асосида яратилган мультфильмларнинг анимация тараққиётида тутган ўрни, мавжуд муаммо ва ютуқлар тахлили умумлаштирилган.

ABSTRACT OF THE MASTER'S DISSERTATION:

ENG: This Study analyzes the artistic features of the tales and legends in creation of animated movies, stages of development of the world and Uzbek animation art and its basics. Significance of the legends and tales in development of animation art and its artistic basis. The first part of this study «The place of legends and tales in the historical and phased development of animation» states information about fairytales and legends. Its significance in art, also analyzes films based on tales and legend in history of world animation.

Second part of study called «Problems of development of animated movies based on tales and legends in Uzbek animation. » this part of study tells of creative use of tales and legends in Uzbek animation of the 20th century. Also originality of creation of the image in modern Uzbek animation using the example of the cartoons "The Legend of Shirak", "Tomyris", "Spitamenes", "Alpamysh".

The third part of the study named “Art and expression means of “Gulliver's Travels” animation film” analyzes sketches developed for animation films such as “Gulliver in the land of giants” based on “Gulliver's Travels” book.

The last chapter of the study combines analysis over issues and achievements and place of cartoons in development of animation based on legends and tales in the world and Uzbek animation.

АННОТАЦИЯ МАГИСТЕРСКОЙ ДИССЕРТАЦИИ:

RUSSIAN: В настоящей научной работе проанализированы художественные особенности легенд и преданий в создании мультфильмов, этапы развития мирового и узбекского анимационного искусства, место и значение легенд и сказаний в развитии анимационного искусства и их художественные основы. В первом разделе научной работы «Место легенд и преданий в развитии мультипликации» излагаются материалик о сказаниях и легендах, об их значении в искусстве, а также анализируются фильмы, созданные на основе сказаний и легенд в истории мировой анимации.

Второй раздел диссертации называется «Проблемы создания анимационных фильмов на основе сказаний и легенд в узбекской мультипликации». В этом разделе рассказывается о творческом использовании сказаний и легенд в узбекской анимации XX века, а также о своеобразии создания образа в современной узбекской мультипликации на примере мультфильмов «Легенда о Шираке», «Тумарис», «Спитамен», «Алпомиш».

В третьем разделе настоящей работы под названием «Художественно-выразительные средства анимационного фильма «Путешествия Гулливера» анализируются эскизы разработанные для

мультфильмов «Гулливер в стране великанов» и мультипликационные фильмы созданные на основе произведения «Путешествия Гулливера».

В заключительной части работы обобщены анализы по вопросам: место мультфильмов в развитии анимации созданных на основе легенд и преданий в мировой и узбекской анимации, существующие проблемы и достижения.

Илмий раҳбар

с.ф.д. проф. Д.Раҳматуллаева

Магистрант

Б.Худойбердиев

МУНДАРИЖА:	
КИРИШ.....	8
1-БОБ. МУЛЬТИПЛИКАЦИЯНИНГ ТАРИХИЙ-ТАДРИЖИЙ РИВОЖИДА АФСОНА ВА РИВОЯТЛАРНИНГ ЎРНИ.....	14
1.1. Афсона ва ривоятлар ва уларнинг санъатдаги ўрни	21
1.2. Жаҳон анимацияси тарихида афсона ва ривоятлар асосида яратилган фильмлар.....	34
2-БОБ. ЎЗБЕК МУЛЬТИПЛИКАЦИЯСИДА АФСОНА ВА РИВОЯТЛАР АСОСИДА АНИМАЦИОН ФИЛЬМЛАР ЯРАТИШ МУАММОЛАРИ.....	32
2.1. XX аср ўзбек анимациясида афсона ва ривоятлардан ижодий фойдаланиш.....	32
2.2. Афсона ва ривоятлар асосида яратилган замонавий ўзбек мультипликациясида образ яратишнинг ўзига хослиги.....	38
3-БОБ. “ГУЛЛИВЕРНИНГ САЁҲАТЛАРИ” МАВЗУСИДАГИ АНИМАЦИОН ФИЛЬМ БАДИЙ ИФОДАВИЙ ВОСИТАЛАРИ....	52
3.1. “Гулливернинг саёҳати” асари асосида яратилган мультиликацион фильмлар тахлили.....	58
3.2 “Тулливер баҳайбатлар мамлакатида” номли мультфильм учун ишланган эскизлар тахлили.....	67
Хуноса.....	68
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	71
Иловалар.....	73

КИРИШ

Маълумки, инсон баркамоллиги кўпроқ унинг маънавий дунёсига қараб белгиланади. Жамиятда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш, миллий мафкурани шакллантириш, ёшларни бой маданий меросимизга, тарихий анъаналаримизга, умуминсоний қадриятларга хурмат, ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш юртимизда амалга оширилаётган барча ислоҳотларнинг ҳал қилувчи омилидир.

Узоқ ўтмишда буюк аждодларимиз томонидан таълим-тарбия масалаларига оид кўплаб бебаҳо тарихий асарлар яратилган. Ўзбек ҳалқ эртаклари, афсоналари, ривоятлари асосида тарбиялаш миллий менталитетга сингиб кетган. Бугун миллат ҳам, мамлакат ҳам Республика таълим тизимида маънавий баркамол авлодни тарбиялаб беришини талаб қилмоқда. Тарбияда изчилликни таъминлаш мақсадида мультипликация соҳасига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунинг учун албатта мультипликация санъатида янги босқични бошлиш назарда тутилган.

Глобаллашув шароитида мультфильмларнинг роли тарбияга қаратилар экан, афсона ва ривоятлар асосида яратилган мультильмларнинг аҳамиятини алоҳида қайд этиш керак. Зоро, Президентимиз Ш.Мирзиёев “Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуғ аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган беқиёс бойликларимиз бор. Ва мен ишонаман, насиб этса, ҳавас қилса арзийдиган буюк келажагимиз, буюк адабиётимиз ва санъатимиз ҳам албатта бўлади”¹ деганда юксак аҳлоқий фазилатга ва

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш-халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” номли Ўзбекистон ижодкор зиёллари вакиллари билан учрашувида сўзлаган нутқидан // “Халқ сўзи” газетаси, 03.08.2017 й.

юқори интеллектуал салоҳиятга эга ёшлар назарда тутилди. “Ўзбеккино” миллий агентлиги учун давлат буюртмасига асосан ишлаб чиқариладиган бадиий фильмлар сонини 2018 йилда 20 та, 2020 йилда 30 тага, мультипликацион фильмлар сонини эса 2018 йилда 15 та, 2022 йилдан бошлаб 50 тага етказиш режалаштирилган². Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 августдаги “Миллий кинематографияни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3176- сонли ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 28 декабрдаги “Ўзбеккино” Миллий агентлиги фаолиятини ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги” 1030-сонли Қарорларига асосан “Мультипликацион фильмлар студияси” ДУК ташкил этилди³. Буларнинг барча ўзбек мультипликацияси чуқур ўрганиш, миллий анимация санъатининг ривожланиш хусусиятларини аниқлашда алоҳида ишлар олиб бориши кераклигини кўрсатади.

Мавзунинг асосланиши ва долзарблиги. Маълумки, мультфильмларнинг тамошабинлари каттаю кичиклар экан, болаларнинг эстетик тарбиясида миллий афсоналар ва ривоятлар асосида яратилган фильмлар яратилиш тарихини хронологик ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, ёш томошабинлар мультфильм қаҳрамонларидан рухланадилар, улардек бўлишга интиладилар. Улардаги характер ва хусусиятларни анализ қиласидар. Мультфильмлар қайси йўналишда яратилмасин, тафаккурни ривожлантириб, ёт бузғунчи ғоялардан йироқ бўлиши керак. Мультфильмда образлар ва ундаги мухитни яратиш,

---

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш-халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” номли Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашуvida сўзлаган нутқидан // “Халқ сўзи” газетаси, 03.08.2017 й.

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти 2017 йил 7 августдаги “Миллий кинематографияни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3176- сонли Қарори //“Халқ сўзи” газетаси, 07.08.2017 й.

образларда миллийлик руҳини бойитиш ва мультфильмларимизнинг тамошабоблигини оширишда афсоналар асосида яратилган мультфильмларни илмий ўрганиш мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Шунингдек, Ўзбекистонда миллий ривоят ва афсоналар асосида яратилган мультфильмлар сон жиҳатидан кам бўлмасада, ушбу мавзудаги асарларнинг бадиий савияси пастлиги, эпос ва афсонларга муносабат суст даражада эканлигидан далолат беради. Бундан ташқари соҳани, яъни мультиликациядаги жараёнларни илмий-назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш, мазкур магистрлик диссертацияси учун танланган долзарб муаммоси сифатида қаралади.

Тадқиқот обьекти ва предмети. Ўзбек аниматорлари томонидан афсона ва ривоятлар асосида яратилган асарлар тадқиқотнинг обьекти ҳисобланади. Илмий тадқиқотнинг асосий обьекти ўзбек анимацион фильmlари ва «Ўзбекфильм» ОАЖ архив хужжатлари ҳисобланади. Буларга қўшимча равища ушбу мавзуга тааллуқли чет эл адабиётлари, интернет маълумотлари ҳам ўрганиб чиқилди.

Тадқиқотнинг предметини замонавий ўзбек аниматорлари томонидан афсона ва ривоятлар асосида яратилган мультфильмлардаги образлар, уларда қўлланилган бадиий воситалар, бадиий услублар ва уларнинг ўзига хослигини аниқлашдан иборат. Шулардан келиб чиқиб тадқиқотнинг мақсади сифатида қўйидагилар белгиланди:

- Замонавий ўзбек анимациясида афсона ва ривоятлар асосида яратилган асарларга бўлган эҳтиёжни ўрганиш;
- Афсона ва ривоятлар мавзулардаги мультфильмлар ғоявий-бадиий концепциясини аниқлаш;
- Афсона ва ривоятлар мавзуларида яратилган анимацион асарлар мавзу кўлами, ғоявий-тематик, услубий бойлигини ўрганиш;

- Афсона ва ривоятлар акс этган мультфильмларда бадий характер яратиш тамойилларини ўрганиш;
- Афсона ва ривоятлар мавзулардаги асарларда бадий-услубий изланишларни ўрганиш;
- Афсона ва ривоятлар мавзулардаги анимацион фильмларда композицион услуг ва воситаларни ўрганиш;
- Афсона ва ривоятлар мавзусидаги фильмлардаги бадий образ яратишга оид композиция қуришнинг асосий қонуниятларини асослаб бериш.

Тадқиқот мақсад ва вазифалари. Тарақкий этиб келаётган кейинги даврда бадий ижодкорларнинг афсона ва ривоятлар билан боғлиқ мультипликацияларда образ яратиш маҳорати илмий-ижодий нуқтаи назардан таҳлил этилишига зарурият кучайди. Ушбу йўналишдаги масалалар магистрлик диссертацияси мавзусига асос бўлди. Мавзуни илмий ва ижодий ёритиш жараёнида мультипликацион фильмларда тарихий образ яратиш, унинг бадий-тасвирий таҳлили, ижтимоий ҳаётдаги тутган ўрни, тарихий образларни жонлантириш ва ёш авлод онгига муҳрлаш каби қатор омилларга асосланилди. Бундан асосий мақсад шуки, мультипликацияда тарихий образ яратиш жараёнида этнографик шакл ва услублардан фойдаланган ҳолда борлиқни янгича тасвирлаш, инсон онгини замонавий тарзда тарақкий эттириш, борлиққа нисбатан дунёқарашни янгилаш, келажак авлодни миллий руҳда тарбиялаш каби жиҳатларни илмий ва ижодий очиб бериш кўзда тутилган.

Илмий (ижодий) янгилиги. Замонавий ўзбек мультипликациясида афсона ва ривоятлар асосида образ яратиш маҳоратининг ифодавий воситалари илмий-назарий жиҳатдан бугунга қадар ўзбек санъатшунослигида тадқиқ қилинмаган. Шу маънода афсона ва ривоятлар

асосида яратилган фильмлар тарихини ўрганиш, бунда услубий ўзгаришларни тахлил қилиш, образлар яратиш маҳоратини оширишнинг амалий муаммолари биринчи марта яхлит ҳолда тадқиқ этилмоқда.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти

Диссертацияда мультипликацияда образ яратиш муаммолари назарий жиҳатдан ўрганилади. Ўзбек афсона ва ривоятлари асосида образлар яратишнинг ўзига хосликлари аниқланади. Тадқиқотда афсонавий қаҳрамонларнинг мультиликацион вариантини яратиш йўлидаги изланишлар тахлилга йўналтирилган. Шу орқали болалар қалбида ватанга мухаббат туйғуларини шакллантириш унинг амалий аҳамиятини белгилайди. Шунингдек, масалани ўрганиш мавжуд муаммоларни ҳал этиш имкониятларини кенгайтиради.

Диссертация ишининг хulosасида тадқиқот натижалари бўйича умумий фикрлар баён этилади, афсона ва ривоятлари асосида образ яратиш бўйича таклиф этилаётган композиция таърифланади ва тахлилга бўйсундириллади. Шунингдек, афсона ва ривоятларига асосланган анимацион фильмларда образ яратиш турлари юзасидан таклифлар баён этилади.

Тадқиқотнинг асосий масалалари ва фаразлари.

Тадқиқотда ўзбек мультиликациясининг тадрижий ривожини ўрганиш асносида афсона ва ривоятлар асосида яратилган асарларда фойдаланиладиган услуг ва воситаларга аниқлик киритилади.

Тадқиқот мавзуси бўйича адабиётлар шархи(тахлили). Ўзбек болалар киноси бугунги кунга қадар кўп ўрганилмаган. Ушбу йўналишдаги ишлар асосан ЎзФА Санъатшунослик институти олимлари томонидан олиб борилган. Хусусан, М.Мирзамуҳамедованинг болалар киносига бағишлиланган илмий тадқиқотларида ушбу масалага тўхталиниб,

унинг ривожланиш тарихига тўхталинган. Ушбу олиманинг “Ўзбек анимацияси”⁴ номли монографияси ушбу йўналишда эълон қилинган ишлардан бири ҳисобланади.

Тадқиқотда қўлланиладиган методиканинг тавсифи. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёевнинг миллий ғоя, маънавият ва маданиятга оид сўнгги даврда чиқаётган фармон ва қарорлари ишимизнинг методологик асосини ташкил этади. Тадқиқотнинг мақсад ва вазифаларини бажаришда санъатшунослик фанининг илмий-назарий ва илмий-қиёсий методлари асос бўлади. Ишнинг методологик асосини санъатшуносликдаги тарихий-қиёсий методларнинг назарий асослари ташкил этади. Анимацион фильmlар тарихий-тадрижий ўрганилиб, зарур ўринларда қиёсий таҳлил этилади.

Иш тузилмасининг тавсифи. Иш кириш, бир неча бўлимларни ўз ичига олган З боб, хулоса, адабиётлар рўйхати ва иловадан иборат.

---

⁴ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. Т.: “Мумтоз сўз”, 2014 йил, 96-Б.

I-БОБ. МУЛЬТИПЛИКАЦИЯНИНГ ТАРИХИЙ-ТАДРИЖИЙ РИВОЖИДА АФСОНА ВА РИВОЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

1.1. Афсона ва ривоятлар ва уларнинг санъатдаги ўрни

Инсониятнинг онги пайдо бўлибдики, бутун умри давомида атрофни кузатиб, ундан ўз маънавий, майший ҳаёти ва амалий фаолияти учун керакли хulosалар чиқаришга ҳаракат қилиб келади. Бу истак ва ҳаракатлар натижасида унинг бадиий тафаккури, ҳис туйғулари шаклана бошлайди. Инсоният атроф-мухит, табиатдаги ўзгаришларни кузатар экан, унга бўлган муносабати, ҳис туйғуларини турли шаклларда ҳар хил тарзда ифодалаб келган. Қадим замонларда аждодларимизнинг дастлабки ижодий тасаввурлари ва илк дунёқарашлари айrim қоятошларда, дашту - ўрмонларда ўз аксини топган бўлса, кейинчалик замонлар ўтиши билан уларнинг бу сифатлари турли эътиқодлар ва қарашлар шаклида, ҳар хил маъбуд ва маъбудалар қиёфаси акс эттирилган ҳайкалчаларга қўчган. Эътиқодлар ва қарашлар билан боғлик хилма-хил маросимлар ўтказилган, афсона ва ривоятлар тўқилган. Замонлар ўтиши билан инсон бадиий тафаккури бойиб борар экан, бу хусусият уларнинг бадиий оламида кўпроқ кузатила бошлаган. Яъни дастлабки тасвирий ва амалий санъат намуналари турфа хил кўриниш ола бошлаган.

Соҳага оид асосий тушунчаларни бироз теранроқ англаш учун аввало асосий тушунчалар, атамалар ва уларнинг мазмун-моҳиятига тўхталиб ўтмоқчимиз. Айrim манбаларида шу мақсадда “**миф**” сўзи ишлатилиб келинади. “Миф” аслида юононча “**мифос**” сўзидан олинган бўлиб, афсона, ривоят, асотир деган маъноларни англатади. Бу хусусда Ўбекистон Миллий энциклопедиясида шундай ёзилган. “Қадимги одамнинг борлик, олам ҳақидаги иптидоий тасаввурлари мажмуи бўлиб, коинотнинг яратилиши, инсон, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсининг вужудга келиши, самовий

жисмларнинг пайдо бўлиши, табиий ходисаларнинг сабаблари ва моҳияти, афсонавий қаҳрамонлар, маъбудалар ва илоҳлар тўғрисидаги эътиқодий қарашларни ўз ичига олган.

Миф қадимги одамнинг воқеликка бўлган онгсиз ҳиссий муносабати ифодаси бўлиб, табиат ва жамият ҳаётининг турли қирралари моҳиятини тушинтирувчи энг қадимги тасаввурлар силсиласидир. Мифологик тасаввурлар муайян воқелик моҳиятини ҳаёлий ўйдирма воситасида изоҳласа-да, миф яратилган ва оммалашган жойида ўз ижодкори ва ижроҷилари томонидан ҳақиқатда бўлиб ўтган воқеалар баёни сифатида қабул қилинган”⁵

Юқоридагилардан кўринадики, миф сўзи айнан афсона, ривоят ва асотирларга нисбатан қўлланилиши ўринлидир. Ҳозирда афсона деганда тугал мазмун асосида яратилган оғзаки ёки ёзма асар ("легенда" лотин тилидан "ёзув") назарда тутилади. Хўш, афсонанинг асл мазмун – моҳияти нимадан иборат? Манбаларда мазкур атама турлича таърифланади. Ҳусусан, айрим лугатларда “афсона (форсча – ҳикоят ва ривоятлар) – халқ оғзаки ижодининг энг қадимги жанрларидан бири эканлиги эътироф этилади. Уларда ижтимоий ҳаёт билан боғлик турли қараш ва ғоялар, воқеа ва ходисалар ҳаёлий тарзда ҳикоя қилинади. Афсоналар инсоннинг табиат ва жамият ходисаларини билиш, англашга бўлган қизиқиши, интилишлари натижаси бўлиб, ижтимоий ҳаёт ва маданият, дунёқараш ва руҳий кечинмалар, урф-одат ва тарихий ходисаларни ўзида мужассамлаштирган”⁶.

Афсоналар ҳажми жиҳатидан бироз кичик, баён қилиниши содда, бадиий тасвир воситалари оддий, тушунарли бўлади. Тузилишига кўра эртак, ҳикоя, нақл ва ривоятларга ўхшаб кетади. Афсоналар ёзма

---

⁵ Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлари тарихи.- Т.: “Ўзбекистон”.- 2008, Б.-56.

⁶ Мифологический словарь. – М.: “Литература”, 1990, стр. - 89

адабиётнинг, айниқса бадиий-фалсафий, мистик, динга, тарихга, ахлоқقا оид асарларнинг мавзуи, муайян қисми тарзида ғоявий – эстетик вазифани бажарган. Бунга мисол тариқасида Юсуф Ҳос Ҳожибнинг “Кутадғу билик” А.Навоийнинг “Ҳамса”, Дантеңинг “Илохий комедия”, Ч.Айтматовнинг “Оқ кема”, Э.Воҳидовнинг “Рұхлар исёни”, А.Ориповнинг “Жаннатга йўл” каби асарларини айтиш мумкин. Улар кишиларнинг бадиий - эстетик оламининг таъсир қучини оширишга, инсон руҳиятини янада чукур ва тўлақонли тасвиirlашга хизмат қилган.

Афсона – узоқ замонлардан бери оғиздан - оғизга ўтиб келаётган ҳалқ оғзаки ижоди (фольклор) жанри бўлиб, одатда у ҳаёлот, орзу, ўйдирма ва бадиий тўқимадан ташкил топади. Айрим ҳолларда воқеанинг тасвиirlаниши жараёнида ёки оғзаки ижрода афсона воқеаларининг бўлиб ўтган даври, макони ҳам тахминан кўрсатиб ўтилади. Афсоналар инсониятнинг азалий орзу-истакларини ифодалаганлиги учун ҳам ҳалқ уни бор вужуди билан тинглайди ва ундан ўз ҳаётлари учун тегишли хулосалар чиқаради. Баъзида оғзаки ҳикоят тарзида тўқилиб, турли ҳаёлий, ясама образлар орқали воқеалар ривожлантирилади. Ҳикоя қилувчилар ва тингловчилар томонидан қачонлардир гўё шундай бўлгандек қабул қилинади. Ривоятдан фарқли ўлароқ афсона замирида албатта мўъжиза, сеҳр-жоду бўлади. Афсоналар илдизлари жуда қадим даврларга бориб тақалади. Инсониятнинг илк даврларида афсоналар жуда содда ҳам қисқа бўлиб, кейинчалик синфий жамият вужудга келиши оқибатида улар мураккаблашиб боради.

Афсона ва ривоятлар ҳалқ оғзаки ижодининг энг қадими, кичик ҳажмли насрый жанри бўлиб, у ўзининг тарихий илдизлари билан қадимги жамиятнинг чуқур қатламларига бориб тақалади. Юнон файласуфи Аристотель таъбири билан айтганда, афсоналар «ҳақиқатдан ҳабар

бераувчи ёлғон ҳикоялардан» озиқ олади. Уларнинг каттагина қисмини диний афсоналар ташкил этади. Бу турдаги намуналарда илоҳлар, пайғамбарлар, авлиёлар ва йирик диний арбоблар кароматлари ҳақида ҳабар берилади.

Афсоналардаги образлар бора-бора тасвирий санъатда ўзининг талқинини топа бошлади. Тасвирий санъатда рассом ёки ҳайкалтарош томонидан маълум афсонавий воқеа-ходисанинг жонлантирилган тимсолий ифодаси, воқеликнинг моҳиятини шаклий тажассуми ёки шу негизга асосан яратилган бадиий қиёфа, тасвир ёки персонажлар пайдо бўла бошлади. Айни пайтда у бадиий тўқима, ҳаёлот маҳсули бўлиб, табиат ва жамиятдаги кечаётган воқеалар, ходисалар, тасаввурлар, ғайриоддий кучларнинг келиб чиқиши ва уларнинг кимлар томонидан бошқарилиши сабабларини ўрганишга хизмат қилган. Инсоннинг бадиий тафаккури шакллангач, қадимги афсоналарнинг таркибий қисми ҳисобланган илк шакллар, қиёфалар ва айрим образлар тасвирий санъатнинг пайдо бўлиши ва тарихий тараққиётига сезиларли даражада ўз таъсирини кўрсатган.

«Ривоят» сўзи араб тилидан олинган бўлиб, ҳикоя қилмоқ деган маънони англатади. Унда воқеа ва ходисаларни баъзан ўйдирмалар воситасида, баъзан реал тасвирловчи оғзаки ҳикоялар муҳим ўрин тутади. Кўпинча ҳажми қисқа ёки уч эпизоддан ташкил топади. Одатда, оддий бир ҳикоячи баёнидан бошланиб, оғиздан-оғизга ўтиш жараёнида эркин талқин қилинади. Ривоят ижрочилар томонидан воқелик ва тарихий шахс билан боғлиқ ходисалар бироз ўзгартирилиши ҳам мумкин. Мазкур меросимиз қадим аждодларимизнинг коинот, табиат ҳодисалари ва олам ҳақиқатининг моҳияти, дунёнинг яратилиш синоатларини англаш, ўрганиш мақсадида яратилган хилма-хил оғзаки ҳикоялар, ривоятлар,

эртаклар ва достонлардан иборат. Шу боис уларни инсоният тафаккурининг илк меваси дейиш мумкин. Уларда қадимги аждодларимизнинг атрофни ўраб турган борлиққа, турли-туман нарса ва ходисаларга, коинот ва ер ости дунёсига бўлган қарашларини ўз ичига олади.

Ривоятлар ер юзидағи барча халқларда мавжуд. Чунки, барча халқлар ўз тараққиётининг илк босқичларида шу тарзда фикрлаш, дунёга ривоят нигоҳи билан қараш босқичини босиб ўтганлар. Ривоят воқеа ва ходисаларни инсон фаолиятини баъзан ўйдирмалар воситасида, баъзан реал тасвирловчи оғзаки ҳикоя бўлиб, фольклор жанрларидан бири саналади. Ҳажми қисқа ёки уч эпизоддан ташкил топади, анънавий услубий шаклга эга бўлади. Одатда, одий бир ҳикоячи баёнидан бошланиб, оғиздан-оғизга ўтиш жараёнида эркин талқин қилинади. Ривоят асосида воқелик ва тарихий шахс билан боғлиқ ҳодисалар ётади. Ғоявий мазмунига кўра, тарихий ривоятларга тарихий шахслар ҳақида тўқилган ривоятлар киради. Ривоятлар тарихий, топонимик, космогоник, этногенетик, ҳайвонлар ва паррандалар дунёсига оид, табиатдаги воқеа-ходисалар акс этган, астрал, диний эътиқодлар, антропогоник, тақвимий ва мавсумий, эсхотологик афсона ва ривоятларга ажратилади.

Мултипликациянинг асоси бўлган тасвирий санъати асосан афсона ва ривоятлардан озиқланган. Бу даврда барча сюжетлар ҳаёлий тасаввурлар ва бошқа илохий қарашлар энг содда характерда яратилган. Айниқса, антик давр тасвирий санъати мифалогия билан узвий боғланган. Кейинроқ Европа ўрта асрларининг ҳамма даврларида антик афсоналарни христианлик билан боғлиқ ривоятлар сиқиб чиқарган. Бу даврда христианлик афсоналари гарчи ҳал қилувчи ролни ўйнамаган бўлса-да,

жамоатчилик онгига катта мавкега эга бўлган. Айниқса, европалик ижодкорлар учун битмас-туганмас мавзуга айланган.

Ўйғониш даврида антик тасвирий санъатига бўлган қизиқиши яна қайтадан пайдо бўла бошлади. Санъат тарихига “Киборлар маданияти” номи билан кирган кенг миқёсли ижодий жараён нафақат янги анъанавий сюжетларни, шу билан бирга ҳатто антик мавзуларнинг тасвирий санъатда кенг фойдаланилишига ҳам шароит яратди. Ўйғониш даври рассомлари “Библия” ривоятлари ва антик қаҳрамонлар образларида ўз даврининг идеалларини яратишга алоҳида эътибор бера бошладилар. Кейинчалик эса Гарбий Европа тасвирий санъати намоёндалари ҳам, афсонавий образлар яратишда давом этиб, ўзига ҳос мактаб яратдилар. Бу эса маълум бир меъёрда турли афсоналарнинг ўз мазмунида тушунтирилган ҳолатлар, рассомларга эркин тарзда фикр юритишларига имконият берди.

Ҳар қандай афсона ва ривоятга асосланган асар рассомнинг табиат, илохий, ғайри-табиий кучларни тасаввурлари ёрдамида тасвирлаш натижасида шаклланади. Ҳар қандай афсона жамият ривожининг энг пастки поғонасида пайдо бўлади ва у табиат воқеликлари ва жамоатчилик ҳаётларини тушинтириш учун хизмат қиласи. Инсонларга оловни берган Титан Прометей ҳақида, дехқончилик ва хунарга, ёзувга ва умуман Қадимги греклар маданиятининг пайдо бўлиши ҳақида айrim тушунчага эга бўлдилар; узоқ Калхидага олтин мўйна учун жўнаб кетган грек қаҳрамони – аргонавтлар ҳақидаги ривоятда грекларнинг Шарққа эрта савдо саёҳатлари ҳақидаги хотираларида акс этган.

Гомерга таллуқли қадимги грекларнинг эпик поэмалари - “Иллиада” ва “Одиссея” (мил. ав.VIII-VII асрларда) достонлари воқеалари, Троя жанги тасвирий санъат асарлари учун жуда кўплаб мана вазифасини бажарган. Антик ривоятларнинг ватани (мил.ав. I минг йилликда – II –

минг йиллик охирида) - Юнонистон бўлганлигига гувоҳлик берувчи мисоллар тарихда жуда кўп. Дастребаки асарлар турли соҳаларда маҳаллий худолар ва қаҳрамонлар ҳақида аста секинлик билан шакланиб борган. Кейинчалик бу ривоятлар ҳикоялар тизимида бирлашиб, янги лавҳалар қўшилиб, мукаммаллаша бошлаган.

Юнон ривоятлари Рим ривоятларининг ривожига кучли таъсир кўрсатди. Рим Юпитери юон Зевси қўринишида тасаввур қилина бошланди. Римликлар юонларга ўхшаб, худолар ва қаҳрамонларни, ажойиб инсонларни антрибувлари билан тасвирий санъатга муҳрладилар. Яъни улар санъатида у ёки бу қўриниши орқали фарқланувчи аломатлари билан намоён бўлди: Масалан, Геркулес уч тишлар билан тасвирланган, палицалар шер териси билан, Артимеда Пан билан, Афина Эгина ва бой ўғли билан ва бошқалар.

Юнонлар ривоятларидаги ёрқин образлар тасвирий санъатга чуқур таъсир кўрсатди. Худоларнинг ривоятлар саҳнаси театр томошалари ва тасвирий санъат асарлари учун муҳим мавзу бўлиб қолди. Булар ўз навбатида мультиплекциянинг ривожланишига жуда катта ижобий таъсир кўрсатади.

Бундан ташқари афсоналарнинг пайдо бўлишида қадимги эътиқодий тасаввурлар катта аҳамият каб этган. Ўз навбатида диний маросимлар театр санъатининг, театр санъати кино санъатининг пайдо бўлишида манба вазифини бажарган. Хусусан, ов қилиш маросимлари ва ўйинлари билан боғлиқ ғорлардан топилган суратларда бунга гувоҳ бўламиз. Суратларнинг кўпчилиги ов саҳнаси, одам ва ҳайвонларнинг тасвирлари, ҳайвон терисини кийган ярим одам ва ярим ҳайвон қиёфасидаги мавжудотлар суратлари акс эттирилган иборат. Суратлардан маълумки, қадимги одамлар ўzlари ва ҳайвонлар ўртасидаги табиий ва ғайритабиий алоқалар

мавжудлигини тасаввур этганлар. Ўзбекистон ҳудудида, хусусан жанубий вилоятларда бу борада бой манба борлиги бизгача аниқланган. Жумладан, М.Рахмонов ўз тадқиқотида Сурхондарё вилоятидаги Айритом, Зараутсой ва эски Термиз ҳаробаларидан қўлга киритилган қазилмалар энг қадимий ов манзаралари эканлигини ёзади ва овчилик саҳнаси акс этган қўтос овлаш манзарасини мисол тариқасида келтириб ўтади⁷. Юқоридагилардан келиб чиқиб, тасвирий ва театр санъатининг дастлабки унсурлари қадимий даврларданоқ юртимизда шакллана бошлаган деган холосага келишимиз мумкин. Бундан ташқари тотемизм эътиқодий қарашлари негизида ҳам инсониятнинг табиатдаги ўзгаришларга сифиниши ва унинг илохийлаштириши мужассамлашган. Унинг моҳиятига ишонувчилар билан айrim ҳайвонлар ёки ўсимлик дунёси орасида ғайритабиий алоқа, яқинлик, қон-қариндошлик бор деб фараз қилишади. Тотемизм таъсирида пайдо бўлган урф-одатлар, маросимлар асрлар давомида қатъий равища қўлланилган.

Холоса ўрнида шуни айтиш керакки, даврлар ўтиши билан диний қарашлар ўз моҳиятини ўзгартириб афсоналарга айланди. Афсоналар адабиётнинг шаклланишига, театр санъатининг пайдо бўлишига, тасвирий санъатнинг мавзу жиҳатдан бойишига, хусусан, батал, манзара, майший жанрларнинг вужудга келишига таъсир кўрсатди. Шу билан бирга афсона ва ривоятлар халқ ижодиёти таркибида тарбивий аҳамият касб этиб, мультиплекция учун жуда катта ижодий манба вазифсини ҳам бажарди.

---

⁷ М.Рахмонов. Ўзбек театри: қадимий замонлардан XVIII асрга қадар. - Т.: “Фан”, 1975, 27 6.

1.2. Жаҳон анимацияси тарихида афсона ва ривоятлар асосида яратилган фильмлар

Афсона ва ривоятлар жаҳон анимация тарихида алоҳида ўрин эгаллайди. Мультиликация саноатининг етакчи компаниялари қадимги афсоналар асосида яратилган фильмларда халқнинг энг қадимги қаҳрамонлари, улар билан боғлиқ воқеаларни талқин этишга аҳамият бериб келишган. Қадимги юонон афсоналари асосида яратилган мультфильмлар жаҳонда етакчилик қилиши, аксар ҳолларда болалар ўз афсонавий қаҳрамонларидан кўра грек қаҳрамонларини жуда яхши билиши ҳам мультиликацияда юонон афсоналарининг етакчилик қилишини кўрсатади. Юонон афсоналари нафакат мультиликация соҳасининг ривожланишига таъсир кўрсатди, балки юонон адабиёти, тасвирий санъатидаги ҳам етакчи рол ўйнади. Аввало афсоналар қадимги Юононистон ҳайкалтарошлиги, тасвирий санъати ва ёзма адабиётининг шаклланиши вариожланишида муҳим рол ўйнади.

Юонон ёзма адабиётининг бизга қадар етиб келган энг қадимги ягона намуналари - Гомернинг «Илиада», ва «Одиссея» достонлари асосида вужудга келган «Троя цикли», «Фива цикли» каби туркум достонлар, Гесиоднинг «Мехнат ва кунлар», «Теогония» (Маъбудларнинг пайдо бўлиши), Эсхилнинг «Эронийлар», «Фиванинг етти душмани», «Илтижогўйлар», «Занжирбанд Прометей», «Орестея» трилогияси - «Агамемнон», «Хоэфорлар», «Эвменидалар»; Софокл - «Шоҳ Эдип», «Эдип Колонда», «Антигона»; Эврипид - «Медея», «Гераклидлар», «Геракл», Троялик аёллар», «Елена», «Андромаха», «Финикиялик қизлар»,

«Вакх қизлари» каби асосий афсоналарини бунга мисол қилиб келтириш мумкин⁸.

Қадимги юонон афсона ва ривоятлари ҳақида маълумот берувчи илк манбалар орасида Гомернинг асарлари алоҳида ажралиб туради. Гомер аслида юонон шоири бўлиб, унинг ҳаёти тўғрисидаги маълумотлар жудаям кам сақланган. Турли даврларда яратилган манбаларда унинг яшаб ўтган даврини милоддан аввалги 12 аср билан 7 аср оралиғида деган тахминлар бор. Айрим тадқиқотчилар Гомернинг сўқир бўлгани, ўз асарларини баҳшилар каби оғзаки айтганини эътироф этишади. Аммо унинг асарларини ким, қачон ёзиб олганлиги тўғрисида аниқ маълумотлар сақланмаган. **“Илиада” ва “Одисея”** достони бизгача етиб келган. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси 3-жилди 56 саҳифасида ёзилишича, “Уларнинг иккови ҳам қаҳрамонлик эпоси бўлиб, юонон мифологияси асосида яратилган. Шу билан бирга, уларда фақат шеърлар, афсоналар ва ривоятларгина эмас, реал тарихий воқеалар ҳам акс этган.

Қадимги Юонон афсоналари Гефестдан бошланади. У олов ва темирчилик-касб-хунар худоси сифатида катта мавқега эга бўлган. Айрим афсоналарда Герфест Зевс билан Геранинг ўғли эканлиги тилга олинади. Унинг ташқи кўриниши жудаям беўхшов, бадбашара бўлиб, бунинг устига иккала оёғи ҳам чўлок ҳолига соҳибжамол Афродитага уйланишга муваффақ бўлган. У хунармандлар хомийси, қўли гул уста даражасига кўтарилади⁹. Ер остида ўзи учун гўё баҳайбат устахона барпо этади. Юононлар ривоятларида ушбу устахонада Герфест худолар худоси Зевс

---

⁸ Кун.Н. Мифы и легенды древней Греции. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1954. Стр.-36

⁹ Кун.Н. Мифы и легенды древней Греции. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1954. Стр.-45

учун одамларни даҳшатга солувчи чақмоқ ва момоқалдириқлар тайёрлаб беради деб тасаввур қилинади. Герфест түғрисидаги барча афсона ва ривоятлар Юнонистанда бадий ҳунармандчиллик юксак даражада ривожланганлиги тилга олинади. Олимп худолари ҳақидаги афсоналар Зевс, Артемида, Афина, Геркулес ва бошқаларга бағишиланган анимацион фильмлар яратилган.

Геракл ҳақида юон афсоналари кўплаб яратилган бўлиб, ушбу афсоналар бадий фильмлар, мультфильтар учун ҳам катта манба вазифасини бажарган. Геракл (лотинча Hercules) Шарқ адабиётида эса Херақл номи билан кенг тарқалган. Айрим манбаларда тадқиқотчилар уни куч-қудрат тимсоли, қуёш худоси, дорий қабиласига мансуб Гераклидлар сулоласининг бобокалони деб ҳисоблайдилар. Милоддан аввалги XII-XI асрларда дорийлар томонидан Пелопоннессанинг катта қисми босиб олинишига сабаб бўлган «Гераклидлар юриши» тарихий воқеаси бўлиб, Гераклнинг бу юришдаги қаҳрамонликлари бутун Юнонистан бўйлаб машҳур бўлади. У ҳақида турли афсоналар тўқилди. Гераклни осмонга кўтарилиб кетгани ва Эллада худоларидан бирига айланганлиги ҳақидаги афсона ҳозирда ҳам яхши сақланган. Гераклнинг ўғли Фест Сикионликларни ўз отасини қаҳрамон сифатида эмас, худо сифатида улуғлашга мажбур қилди. Афсоналарга кўра у ниҳоясиз, бекиёс куч-қудратга эга бўлган Геракл Зевс билан оддий аёл Алкменанинг ўғли дейилади.

Тасвирий санъатда айникса, ҳайкалтарошлиқда Геракл немей шерини ва кўп бошли лерней аждаҳосини ўлдираётган ҳолатда ифода этилган. Айрим афсоналарда эrimanf тўнғизини тирик тутганлиги, стинмол жоду қушларини қириб ташлагани, амазонкалар маликаси Ипполитанинг камарини олганлиги, подшоҳ Диамедни енгиб, йиқитгани ва бошқа

қаҳрамонликлар, Антейни мағлуб этгани, занжирбанд Прометейни озод қилгани, аммо хотини Диамира уни билмай заҳарлагани, Зевс уни ўлмайдиган қилгани, Юнонистоннинг кўпгина жойларида кейинчалик, Италияда Гераклга эътиқод қилингани қайд этилган. Бу хусусдаги афсоналарнинг асосида инсоннинг ёвуз кучларга қарши мардонавор кураши ва охирида эзгуликнинг ғалаба қозониши ётади. Кейинги замонларда Геракл Геркулес номи билан бутун дунёда машхур бўлган¹⁰.

Тасвирий санъатда Геракл ҳақида қатор асарлар яратилган. Жумладан, Геракл ҳали жуда ҳам ёш бўган вақтда, Гера унинг бешигига икки улкан илонни юборади. Уларнинг вишиллашидан безовдаланган, чақалоқ, ўзининг биринчи жангига қўрқинчсиз киришади ва маҳлуқни бўғиб ўлдиради. Рассом Джошуа Рейнолдс ривоятининг асосий лавҳасини ифодалайди: Бирданига Алкменни ўғилларига ташланиши (Бешикда Геракл билан бирга ётган акаси Ификл бор эди). Яланғоч қилич билан ёрдамга Амфитрион шошди. Кумушранг соқолли Тиресий, кўр қўзларини осмонга кўтариб, ёш қаҳрамонга шарафли тақдирини олдиндан айтмоқда. Тўқ булутлар орқасига беркиниб олган Гера осмонда астагина бўлаётган бўлаётган воқеаларга назар ташламоқда.

“Гўдак Гераклнинг илонни бўғаётган ҳолати” – инглиз рангтасвирининг энг шуҳрат қозонган картинасидан бири бўлиб, у Екатерина II буюртмаси бўйича ишланган. Сюжет танлаш ҳуқуқидан фойдаланиб, буюртмачининг ташаббуси билан, Рейнилдс шунчаки Геракл ҳақидаги афсонага мурожаат этмаган. У ўз ҳатларидан бирида ўз танлови ҳақида шундай ёзган: “Мен Гераклнинг табиийликдан ҳам юқори кунини

---

¹⁰ Кун.Н. Мифы и легенды древней Греции. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1954. Стр.98

кўрсатиш учун унинг” чақалоқлик даври мавзусини танладим ва бу шунга ўҳшаш (энг охирги даражада узоклашган) болаларни эмас, балки рус империясининг шу қадар таниқли қудратини” намоён этади”.

Юнонистоннинг таниқли ҳайкалтароши – Лисиппнинг “Геракл” номли асарида инсоннинг ғалаба учун шиддатли кураши (динамикасининг бориши) ифодали берилган. Бундай асарлар жудаям кўп яратилган, хусусан “Геракл шер билан жангда”, (мармар. мил.ав. IV аср. Юнонистон), ,”Геракл уч олмалар билан” (мармар. мил.ав.IV аср) асарларида унинг қаҳрамонликларига мурожжат этилган.

Олимпиядаги Зевс ибодатхонаси милоддан аввалги 460 йилларда барпо этилган. Ибодатхона учун ишлатилган устунлар узайтирилиб олиниши ҳисобига бинога кўркамлик киритилган. Ундаги бўртма тасвирлар ҳам ниҳоятда юксак даражада ишланган. Бино метопларида Гераклнинг қаҳрамонлигини акс эттирувчи бўртма тасвирлар ишланган. Шарқий фронтонида ғилдиракли араваларда мусобақаларнинг пайдо бўлишига оид афсона, Фарбий фронтонида эса худо ва қаҳрамонларнинг ёввойи кентаврлар билан жанги тасвирланган. Рельефда ишланган одамлар образида хотиржамлик, ўз кучига ишонч акс эттирилган. Аксинча кентаврлар ҳолатлари, жаҳл аччиқланиш ва аламдан ўзини тута билмасликлари уларнинг юzlари, ҳатти ҳаракатларида очиб кўрсатилади. Лавҳада жанг тугалланмаган пайти тасвирланган бўлса ҳам, лекин унинг инсонлар фойдасига ҳал бўлиши аниқ. Образларнинг ҳатти ҳаракати, ўзларини тута билишлари ва хотиржамликлари шундан далолат беради.

Геркулес ҳақидаги мультфильмлар булар орасида энг оммалашган саналиб, “Геркулес” (Hercules; Япония, Variety Communications, 1997, 60 мин.), Геркулес (Hercules; США, Walt Disney, 1997, 86 мин.).

Геркулес (Hercules; США, Walt Disney Pictures, 1999, 92 мин.) мультфильмлари булар орасида катта ютуқларга эришди. Япониянинг “Variety Communications” кинокомпанияси томонидан ишланган мультфильмда Геркулес Юпитернинг ўғли сифатида кўпбошли денгиз маҳлуқлари, ўликлар дунёси ва сехргарлар билан курашиб, гўсзал малика Диениранинг муҳаббатига сазовор бўлади. АҚШнинг “Walt Disney” компанияси томонидан ишланган анимацион фильмда Геркулес Зевснинг ўғли, тахт вориси сифатида катта ютуқларга эришади. Мусиқа ва қизиқарли воқеаларга бой мультфильм яшлик билан якун топади. Ушбу компания томонидан 1999 йилда ишланган варианта Геркулес кўплаб афсонавий қаҳрамонларни енгиб ўзини кўрсатиш ва Зевс тахтига муносиб эканлигини исботлаш учун Грецияга келади. Кўплаб саргузаштларни бошидан кечириб ўз қаҳрамонлигини исботлайди.

“Геркулеснинг қаҳрамонларни” (Hercules; США, Sony Wonder, 1998, 48 мин.) мусиқали мультфильмда унинг афсонга айланган 12 қаҳрамонлиги воқеалари акс эттирилади. Баҳайбат бир шер чорва молларига ва одамларга ҳужум қилиб турар экан. Унинг териси шу қадар қаттиқ эканки, бронза учлик камон ўқлари ҳам унга кор қилмай, сачираб кетаварар экан. Геракл Дуб дарахтини ағдарибди, ундан йигирмата одам ҳам кўтара олмайдиган қурол ясад олибди. У ўша шер яшайдиган ғорга дадил кириб борибди. Шер Гераклга ташланибди, лекин паҳлавон эса қўлидаги қурол билан бир уриб, уни гангитиб қўйибди, кейин қўллари билан бўғиб ўлдирибди. Шернинг териси Геракл учун ҳам совут, ҳам дубулға ўрнини босибди. Ўтиб бўлмас ботқоқликда гидра – териси ялтироқ тангачалар билан қопланган тўққиз бошли аждар яшар экан. У ботқоқликдан чиқиб келиб, чорва молларини еб кетавераркан. Геракл ана шу гидра билан олишибди, лекин у қилич билан аждарнинг бошини кесиб

ташлайверган сари, битта бош ўрнига иккита бош ўсиб чиқаверибди. Шунда Геракл ёнидаги ҳамроҳига гидранинг чопилган бўйини лакка чўғ бўлиб турган олов билан кўйдириб туришни буорибди. Шундан кейин янги бошлар ўсиб чиқмай қўйибди ва Геракл баҳайбат аждарни ўлдирибди. Подшо Авгийнинг беш минг ҳўкизи бор экан. Мол хонани ҳеч ким тозаламагани учун молхонада гўнг қалашиб кетибди. Геракл шу молхонани бир кунда тозалаб бериши керак экан. Авги меҳмонлар билан базм қуриб ўтирган пайтда Геракл яқин ўртада оқиб ўтадиган иккита дарёни бўғиб қўйибди. Дарёлар тошиб, шиддат билан келган сув оқими молхонада қалашиб ётган ҳамма гўнгни ювиб кетибди. Геракл олтин олмалар олиб келиш учун узоқ йўлга отланибди. Бундай олмалар Юнонистондан узоқдаги океан соҳилидаги боғда ўсар экан. Қадимги юнонларнинг ишонишича ўша жойда осмон ер билан туташар экан; забардаст Атлант осмони – ғоят катта ярим доира шаклидаги гумбазни ўз елкасида кўтариб турар экан. Атлант олмаларни узиб чиққунча Геракл осмонни елкасида кўтариб турган.

Юнон афсонлари асосида “Одиссея анимацияси” (The Animated Odyssey; Литва — США, 2000, реж. Валентас Ашкинс), “Аргонавтлар” (СССР, Союзмультифильм, 1971, режиссер Александра Снежко-Блоцкая, 20 мин. 3 сек.), “Ахиллес” (Achilles; Буюк Британия, 1996, реж. Барри Первз; 11 мин.), “Олимпдан қайтиш” (СССР, Союзмультифильм, 1969, реж. Александра Снежко-Блоцкая, 19 мин. 48 сек.), “Адмет ва Геракл” (СССР, Союзмультифильм, 1986, режиссер Анатолий Петров, 20 мин. 18 сек.), “Дафна” (СССР, Союзмультифильм, 1990, режиссер Анатолий Петров, 9 мин. 42 сек.), “Икар ва донишмандлар” (СССР, Союзмультифильм, 1976, режиссер Федор Хитрук, 8 мин. 6 сек.), “Сизиф тоши” (СССР, «Грузия-фильм», 1980, режиссер Отари Думбадзе, 10 мин.), “Нарцисс” (СССР,

«Грузия-фильм», 1964, режиссер Вахтанг Бахтадзе, 20 мин. 3 сек.), “Одиссея” (The Odyssey); США, Springboard, 50 мин.), “Персей” (СССР, Союзмультифильм, 1973, режиссер Александра Снежко-Блоцкая, 20 мин. 24 сек.), “Полифем, Акид и Галатея” (Россия, Союзмультифильм, 1996, сценарий муаллифи ва режиссёр Анатолий Петров, 16 мин.), “Прометей” (СССР, Союзмультифильм, 1974, режиссёр Александра Снежко-Блоцкая, 19 мин. 24), “Эротнинг туғилиши” (СССР, Союзмультифильм, 1989, режиссёр Анатолий Петров), “Фаэтон-қуёш ўғли” (СССР, студия Союзмультифильм, 1975, сценарий В.Анкор ва В.Ливанов, режиссёр Василий Ливанов), шунингдек, 1982 йилда “Гераклнинг туғилиши” (СССР, Союзтелефильм, 1982, режиссер Юлиан Калишер, сценарий муаллифи К.Кедров, рассом Л. Танасенко, оператор Евгений Турвеич, композитор Николай Каретников, 10 мин.), “Геракл қаҳрамонликлари” (Россия, ЗАО «Медиа-Мастер», СПб., 2000, сценарий муаллифи ва режиссер Сергей Овчаров, 10 мин.) мультфильмлари ишланган.

Аргонавтлар тўғрисида афсоналар ҳам мультиликацион фильмлар учун манба вазифасини бажарди. Ушбу афсона қадимги юнон адиблари томонидан яратилган бўлиб, у шундай бошланади: Кавказда – Қора денгиз соҳилидаги ўрмонда олтин барра – олтин жунли қўй териси осиб қўйилган экан. Унинг эгаси денгиз соҳилларининг хўжайини бўлган подшо экан. Асло кўзини юммайдиган бир аждар ана шу олтин баррани қўриқлаб ётаркан. Олтин баррани қўлга киритиш учун узоқ хатарли сафарга боришига аҳд қилган ботир йигитлар Юнонистоннинг ҳамма томонларидан йигилиб келишибди. Уларга зодагон йигит Ясон бошчилик қилибди. Арг исмли моҳир бир уста улар учун ёғоч кема ясад берибди, бу кема елкан билан, ҳам ешкаклар билан юрар экан. Устанинг номидан олиб, бу кемани

“Арго” деб, саёҳатчиларни еса аргонавтлар деб аташибди. Аргонавтлар узоқ вақт сузиб юришибди. Улар гоҳ ажралиб, гоҳ яна қўшилиб, даҳшатли куч ва гулдураш билан бир-бирига келиб уриладиган қоялар ўртасидан сузиб ўтишибди. “Арго” бу қоялар орасидан зўрға сирғалиб ўтишга улгурибди: қоялар рул сифатида бошқариладиган эшкакларнинг охирги тахтачасини мажақлабди, холос. Аргонавтлар кўп саргузаштларни бошларидан кечириб, Кавказга етиб келишибди. Ясоқ агар хавфли топшириқни бажарадиган бўлса, подшо унга олтин баррани беришни вада қилибди. Подшоҳнинг қизи сеҳргар Медея Ясонга гаройиб тарзда тасир қиласидан мой - дори берибди. Ясон шу мой дори билан баданини артган екан, бадани ғайри инсони кучга тўлиб, оёқлари худди омбурдек мустаҳкам бўлиб қолибди. Нафасидан олов пуркаб турадиган иккита баҳайбат ҳўкиз шоҳларини чўзиб, Ясонга ташланибди. Лекин уларнинг зарбаси Ясонни ҳатто ўрнидан қўзгата олмабди. Подшонинг буйруғи билан Ясон ҳўкизларни омочга қўшиб, ер ҳайдабди ва унга аждарларнинг тишларини экиб чиқибди. Екилган шу тишлардан аввалига ер остидан найзаларнинг учлари ва дубулгаларминг усти қўринибди, сўнгра эса қурол-яроғлари мисдан ясалган бутун бошли қўшин униб чиқибди. Бу қўшин Ясон устига даҳшат билан бостириб кела бошлабди. Ясон қўшин орасига тош отибди. Шундан кейин жангчилар бир бирлари билан муштлашиб кетишибди, бу вақт эса Ясон уларни ўз қиличи билан бирмабир қириб ташлабди. Гарчи Ясон топшириқни бажарган бўлса ҳам подшо унга олтин баррани бермабди. Шунда Медея олтин баррани қўриқлаб ётган аждарни сеҳр билан авраб, ухлатиб қўйибди. Аргонавтлар олтин баррани олиб, кемаларига тушиб, соҳилдан жўнаб кетишибди. Улар из қувловчиларидан зўрға қутилиб, Грецияга қайтиб келишибди. Афсона асосида “Олтин мўйна” (СССР, Таллинфильм, 1976, режиссер Эльберт

Туганов.) мультфильмида афсона воқеаларидан келиб чиқиб ўзига хом анимацион фильм яратилган. Унда қаҳрамон Ясоннинг бошидан ўтказганлари тасвиirlанган.

“Дедал ва Икар ҳақида афсона” ҳам қатор анимацион фильмлар учун манба вазифасини бажарган. Юнонистонда яратилган қадимий афсоналарда айтилишича, Критда моҳир меъмор, ҳайкалтарош, кўпгина фойдали асбобларнинг ихтироиси бўлган Дедал деган бир киши яшар экан. У Крит подшосига лабиринт – чалкаш йўлакли бир бино қуриб берибди, унга киргандан кейин чиқиб кетиши мумкин эмас экан. Дедал Критдан бош олиб чиқиб кетмоқчи бўлар, лекин подшо уни қўйиб юбормас экан. Шунда Дедал ўзи ва ўғли Икар учун қуш патларини мум билан ёпишириб, қанот ясади. Улар қанотдан фойдаланиб, Критдан учиб кетишибди¹¹. Дастрлаб Икар отасининг орқасидан учиб борибди, лекин учишга маҳлиё бўлиб кетиб, баланд осмонга кўтарилибди. Қуёшнинг иссиқ нурлари мумни эритиб юборибди. Икар денгизга йиқилиб тушиб, чўкиб кетибди: фақат қанотларининг патларигина тўлқинларда сузиб юрибди. Дедал бўлса узоқ Сицилия оролига учиб бориб қўнибди. Афсона асосида 1972 йилда “Союзмультфильм” студияси томонидан анимацион ишланган. Мультфильмда Икар фожеасининг тарбиявий аҳамиятини эътибор берилгани ҳолда отасининг насиҳатларига эътибор бермаган инсон фожеаси кўрсатиб берилган.

Болалар учун яратилган мультфильмларан ташқари катталар учун ҳам анимацион фильмлар ишланган. “Дафна” (СССР, Союзмультфильм, 1990, режиссер Анатолий Петров, 9 мин. 42 сек.) мультфильми юнонларнинг

---

¹¹ Кун.Н. Миры и легенды древней Греции. - М.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1954.- Стр.106

муҳаббат маъбудаси Афродитанинг Аполлон билан муносабатлари ҳақида. Мультфильмда Эротнинг камон ўқи Аполлон юрагига санчилиб Дафнага муҳаббат уйғуонади. Дафнанинг қалбига эса Афродитанинг топшириғи билан Аполлонга нисбатан нафрат камон ўқи санчилади. Натижада Аполлон ва Дафна ўртасида катта келишмовчилик пайдо бўлиб, Дафнанинг дарахтга айланиб қолиши фожеаси билан якун топади. Дафна ҳақидаги афсона назмда Онилейнинг “Метоморфозалар” асарида тилга олинади. Шунингдек, тасвирий санъатда Н.Пуссен турқум асарлар яратган бўлса, ҳайкалтарошлиқда Бернини ва бошқалар асарларида Дафна образига мурожаат этилган.

Афродита юонон афсоналарида дастлаб ҳосилдорлик, кейинроқ севги ва гўзаллик маъбудасига айланган. Шу билан бирга у денгиз худоси ва денгиз саёҳатчиларининг ҳомийси сифатида ҳам тилга олинади. Афсоналарга қараганда Афродита денгиз кўпигида туғилган, асосий ибодатхоналардан бири Кибрис оролининг Пафос шаҳрида бўлган. Афродитага сифиниш олдин Кичик Осиё, кибрис ороллари ва бошқа оролларда кенг ёйилган бўлса, кейинроқ Болқон ярим ороли ва Юонистонда тарқалган.

“Эллинистик давр юонон ҳайкалтарошлигининг нодир ёдгорлиги Милос ороли учун ишланган Афродита ҳайкалидир. “**Милос афродитаси**” деб номланган бу асар ҳайкалтарош Александр томонидан эрамиздан аввалги 120 йилларда ишланган. Бу асарда Афродита бир қўлида рамзи бўлган олма, бир қўли билан туўиб кетаётган либосиниушлаб турган ҳолда тасвирланган деб фараз қилинади.

Хулоса ўрнида юонон афсоналари дунё халқлари бадиий маданиятида катта аҳамият касб этиши, ғарб маданиятининг асоси айнан ушбу

маданиятга бориб тақалиши Европа маданиятининг кейинги даврларида ҳам унинг катта ўрин эгаллаганлигини кўрсатади. Юонон мифологияси нафақат юонон фалсафаси, адабиёти ва санъати, балки бутун Грабий Европа маданияти, хусусан, кино, мультипликация соҳасида ҳам етакчи рол ўйнамоқда.

П-БОБ. ЎЗБЕК МУЛЬТИПЛИКАЦИЯСИДА АФСОНА ВА РИВОЯТЛАР АСОСИДА АНИМАЦИОН ФИЛЬМЛАР ЯРАТИШ МУАММОЛАРИ

2.1. XX аср ўзбек анимациясида афсона ва ривоятлардан ижодий фойдаланиш

Мультфильмлар яратиш адабий асос бўладиган мавзулар қанчалик асос кўп бўлмасин, истиқоллгача бўлган ўзбек анимация санъатида афсона ва ривоятлар асосидаги мультфильмлар яратишга етарлича эътибор қаратилмади. Истиқлол йилларининг ilk даврларида бошқа соҳаларда бўлгани каби тарихни тиклаш ва миллий ғоя асосларини мустаҳкамлаш йўлидаги ижодий изланишлар анимация соҳасига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Бошланган ижодий жараёндан таъсирангандан ҳолда аниматорлар ўзбек мультипликациясида тарихий афсоналар мавзусига кўл урди ва ўтмишдаги буюк аждодларимиз сиймосига бағишиланган “Жалолиддин хақида достон”, “Тўмарис”, “Зардушт юлдузи”, “Спитамен” каби анимацион фильмлари яратилди¹².

Режиссёр ва рассом М.Махмудовнинг “Жалолиддин хақида достон” (сценарий муаллифи М.Тўйчиев, 1999) фильми XIII аср бошларида босқинчиларга қарши мардонавор курашган буюк саркарда, жасур қўмондон ва адолатли султон Жалолиддин Мангуберди хақидадир. Ижодкорлар ушбу тарихий шахс билан боғлик нафақат ҳужжат, шу билан бирга халқ орасида у ҳақида тўқилган афсоналарга таянган ҳолда сценарийни яратдилар. Улкан шахс, халқ қаҳрамони, тарихда ўчмас из қолдирган Жалолиддин Мангубердининг мўғул босқинчилариға қарши кўрсатган жасорати мазкур фильм воқеаларининг асосий сюжет чизигини

---

¹² Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 66-б.

ташкил қиласи. Фильм воқеалари осойишта тинч кунларда олимудонишандлар сұхбатидан бошланади. Мазкур муқаддимадаги сокин кадрлар аста-секин таҳликали ҳолатлар, нотинч, ҳавотирли эпизодлар билан алмаша боради. Вахшийлар ёпирилиб, чор-атрофга ўт куяди, шаҳарнинг кули кўкка совурилади. Ҳиёнат аралашиб, куч-бирликда нақли унутилган бир пайтда она юртни душмандан ҳимоя килиш ёш султон Жалолиддин Мангубердига топширилади. Қизғиш, оловранг фонда шиддатли жанг эпизодлари кўрсатилади. Жалолиддиннинг ёв билан олишувдаги мислсиз жасорати, даҳшатли курашлар динамикаси маҳорат билан очиб берилади. Эътиборлиси шуки, воқеалар мароми нихоятда динамик тарзда кечса-да, асосан тасвирий қаторларда ифода этилади. Кадр ортидан ўқилган мисралар эса фильм воқеаларини тушунишга кўмаклашади. Аммо, образларни гапиртириш афсона воқеаларини янада аниқ ифодалаш имконини беради. Ушбу мультфильм тарихий шахс ҳақида анимацион фильмлар яратишида халқ афсоналаридан ижодий фойдаланишининг муҳим жиҳатларини кўрсатиб берди ва ушбу мавзудаги асарлар яратилишига туртки берди¹³.

Тарихий афсона мавзуни талқин этиш тенденцияси кейинчалик режиссёр С.Муродхужаева томонидан давом эттирилди. У сценарий муаллифи ва режиссёр сифатида тарихимизнинг янада олис саҳифаларига эътибор қаратиб, массагетлар кабиласи маликаси ҳақида “Тўмарис” (рассом А.Сафин, 2002) анимация фильмини яратди. Мавжуд афсона ва ривоятлар, бадиий адабиёт, қолаверса санъат намуналарига таянилган ҳолда эрамиздан олдинги 529 йилда Ўрта Осиё халқларининг Эрон шохи Кир билан тўқнашуви ва малика Тўмарис жасорати анимация фильмига

---

¹³ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 38-б.

мавзу қилиб олинди. Эрон шоҳи Кир тарқоқ форс кабилаларидан қўшин тўплаб, Мидия, Лидия ерларини, Вавилонни осонликча босиб олади. У кўплаб бойликларни кўлга киритгач Шарққа, массагетлар қабиласи яшайдиган Каспий денгизи атрофларига кўз тикади. Ўзининг енгилмаслигига ишонган шоҳ қўшинларини Аракс дарёси томон бошлайди¹⁴.

Массагетлар қабиласининг маликаси Тўмарис ундан босқинчилик ниятидан қайтишни, халқни тинч қўйишини сўрайди. Аммо Кир малика юборган мактубни писанд қилмайди. Массагетлар даштга чекинишга мажбур бўладилар. Дарё бўйида форс қўшинларидан ғолиб чиққан массагетларга ёв тунда, қўққисдан хужум уюштириб, айёрлик йўлига ўтади. Массагетларнинг кўпини ўлдириб, қолганларини асир олади. Асирга тушганлар орасида Тўмариснинг ўғли Спаргапис ҳам бор эди. Буadolatсизликка чидай олмаган ўғлон ўзини-ўзи ўлдиради. Нохуш хабардан қаттиқ изтиробга тушган Тўмарис жон-жаҳди билан жангта киради. Мустаҳкам ҳарбий аслаҳалар билан қуролланган довюрак Тўмарис бошчилигидаги массагетларнинг Кир қўшини билан шиддатли жанги рассомнинг маҳоратли чизмаларида ишонарли ва таъсирчан акс эттирилган. Жанг Тўмарис бошлиқ массагетлар ғалабаси билан тугайди. Душман мағлубиятга учрайди, Кир эса ҳалок бўлади.

Рассом афсонавий қаҳрамонларнинг анимацион талқинида давр руҳини тўлиқ акс эттиришга эътибор беради. Массагетлар ва эронийлар либослари икки миллат эътиқодий қарашлари, шунингдек икки қарама қарши кучларнинг ниятларини ҳам акс эттиради. Либослар ва тақинчоқлар образлар характерини аниқ ифодалаш имконини берган. Жумладан,

---

¹⁴ Ўзбекистон энциклопедияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2010, 5-том, -Б.-256.

Тўмариснинг кўк рангли узун ридоси, бошидаги ингичка қалинликдаги тожи маликани улуғвор, қудратли, қатъиятли, шунингдек, нозик дидли, гўзал аёл сифатида талқин этилишига имкон яратган. Воеаларни тасвирлашда ҳур, эркин қабиланинг енгилмас иродаси, ватарпарварлигига алоҳида эътибор қаратилган. Бунга мультфильмнинг ҳар бир кадрида гувоҳ бўламиз.

Режиссёр С.Муродхужаева Тўмарис образини барча замонлар учун эскирмайдиган юртсеварлик, халқпарварлик, фидойилик сари ундовчи гоялар сиймоси сифатида кўрсата билгани диққатга молик. “Тўмарис” фильм тарихий афсона мавзусини талқин этишда ўтмишни рўйи-рост баҳолаш билан бирга унинг бугунги кундаги жарангини топиб, анимацион кино функциясига йўналтирганлиги билан эътиборли бўлди.

Режиссёр С.Муродхужаева ўзининг ушбу йўшалишдаги ижодий изланишларини “Спитамен” (сценарий муаллифи Ж.Исҳоқов, 2010) анимация фильмида ҳам давом эттириди. Спитамен афсонанаси олис мозийга бориб тақалади. Милоддан олдинги IV асрда Искандар Зулқарнайнни Марокандга киришига йўл бермай, ўз юртини ҳимоя қилган Спитамен ҳаётини анимация фильмига мавзу қилиб олинганлиги ниҳоятда эътиборлидир. Зеро, ўз халқини золим Ахмонийлар зулмидан, юртини эса Искандардан ҳимоя қилган ва энг сўнгида ўз яқинлари ҳиёнатидан халок бўлган Спитамен ҳақидаги манбалар кенг кўламли мавзулар ҳамда улкан гояларни талқин қилиши билан эътиборли сюжет саналади. Искандар Зулқарнайн Юнонистон подшохининг ўғли бўлиб, буюк файласуф Арасту эса саркарданинг устози саналади. Эрамиздан олдин 329 йилда Искандар Зулқарнайн унча катта бўлматан қўшинлари билан Осиёга юриш қиласиди¹⁵. Фақат қурол билан эмас, балки ақл билан иш тутадиган саркарда

---

¹⁵ Ўзбекистон энциклопедияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 4-том, 570 б.

форсларнинг катта ва кучли қўшинларини осонликча енгиб, Окс дарёси (Амударё) томонга йўл олади. Аммо Суғдиёнада у кучли ва эпчил қабилалар қаршилигига дуч келади. Марокандни уч марта бўлган катта хужумлардан сўнг аранг қўлга киритиб, одамларни қийноққа солади, уларнинг бошига мисли кўрилмаган мусибат келтиради. Маҳаллий халқ ўртасида шоҳдор Искандар - Искандар Зулқарнайн деб ном олган Александр Македонскийга нисбаган норозилик кучая боради. Турли қабилалардан ташкил топган эркпарварлар қўзғолонига мард ва жасур Спитамен бошчилик қиласи. Мультфильмда ёш Спитаменning моҳир чавандоз, нишонни бехато мўлжалга оладиган мерган эканлиги табиат манзаралари фонида, аниқ тасвирий воқеалар тизимида бадиий акс эттирилади. Кадр ортидан ўқилган матн тасвирий эпизодларни тушунишга ёрдам бераркан, Спитаменning кўнгли пок, раҳмдил ва ишонувчан инсонлиги таъкидланади¹⁶.

С.Муродхужаева “Спитамен” фильмида ҳам символга айланган гулхан тасвирини қўллайди. Тун қўйнидаги қизғиш олов фонида айтилган башоратга кўра Спитамен буюк ва енгилмас саркарда бўлиб етишади, довруғи оламга тарқалади. Унинг бошчилигидаги қўзғолон Искандар қўшинига зарба беради. Аммо нуроний мўйсафиднинг “Одамзодга хос бир ёмон иллат борки, унинг номи - хиёнатдир”, деган сўzlари тўғри чиқиб, Спитамен хоин қўлида ҳалок бўлади. Жасур саркарданинг ўлими фильмда символик воситаларда акс эттирилган. Суғдиёнанинг мард ўғлони оқ отда қўлида камон тутганича енгил учеб, мовий осмон қаърига сингиб кетади.

Мультфильм учун танланган мавзуу долзарблиги билан эътиборли, аммо унинг талқинида қатор камчиликлар мавжуд. Аввало унда Спитаменning тарихи, унинг оиласи, вояга етиши ҳақида маълумотлар

---

¹⁶ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 26 б.

келтирилмаган. Шунингдек, Искандар билан жангларида икки шахснинг бевосита тўқнашув воқеалари мавжуд эмаслиги Спитаменни қаҳрамон сифатида тўлалигича талқин этишга тўсқинлик қилган. Шунингдек, Искандарнинг даҳшатли юришлари, босқинчилиги билан боғлиқ воқеалар ҳам сюжетдан мустаҳкам ўрин эгалламаган. Мультфильм охирида Искандар ўз аскарлари билан Сўғдиёнани ташлаб чиқиб кетишга мажбур бўлади ва қочиб кетади. Аслида тарихий маълумотларда Искандар Сўғдиёнани бўйсундириб, қўшинларининг бир қисмини бу ерда қолдириб ўзи Хиндистонга юришини давом эттиради. Мультфильмдаги бу ҳолат Буюк Искандар, халқ қаҳрамони Спитамен шахси ўртасидаги қарама қаршиликни сунъийлашишини кучайтириб, икки халқ фарзандининг бирбирига монанд характерларини очишга тўсқинлик қилган. Бу камчиликлар афсона мазмун моҳиятини тасвирлашда чегараларнинг пайдо бўлишига олиб келган. Зеро, афсонани моҳиятини тўлиқ ифодалаш учун ўн уч дақиқа камлик қилиши, уни кенг маънода талқин этиш учун тўлиқ метражли мультфильм суратга олиш жоиз.

Режиссёр Н.Тўлахўжаев унинг асосида “Широқ ҳақида афсона” (2011) номланишида мультипликацион фильм яратди. Маълумки, “Широқ” тарихий воқеалар асосида вужудга келган бўлиб, унинг асосида сак қабиласидан чиқсан отбоқарнинг буюк жасорати, ватанпарварлик йўлидаги тадбиркорлиги ҳикоя қилинади. Мультфильмда афсонадаги воқеалар тўлиқ қамраб олинмаган. Широқнинг оиласи билан баҳтли ҳаёт кечириши, Доро босқини, шаҳарнинг қамал қилиниши, Широқнинг юрт сардорларига ваъда бериб, Дорони ҳийлага дучор қилиши ва вафот этиши воқеалар кўрсатилади. Оддий отбоқар Широқ ўз қабиласига ҳужум қилган Эрон шоҳи Доро лашкарларига қарши чиқади ва ҳийла билан ҳарбий қўшинни чалғитиб, сувсиз, дашти-биёбонга бошлаб боради. Доро

лашқарлари ташналик ва очлиқдан силласи қуриб, бепоён чўлда ҳалок бўлади. Гарчи Широқнинг ўзи ҳам улар билан бирга ҳалокатга учраса-да, она юртини босқинчилардан асраб қолади. Унинг ўлимни мағлубият эмас, балки маънавий ғалаба эканлиги анимация фильмида ўз аксини топган. Мультфильм сюжети афсонани воқеаларини тўлалигича қамрамаган бўлсада, асосий мазмун очиб берилган. Бироқ образлар ифодасида бадиий таъсирчанлик етишмайди. Жумладан Широқнинг Ватани ва оиласи билан видолашув воқеалари мультфильмда ўз аксини топмаган. Бу афсонадаги акс этган ватанпарварлик туйгусининг тўлиқ талқинига тўскинлик қилган назаримизда.

Хулоса қилиб, ҳалқ афсоналарининг болалар тарбиясида, хусусан уларда миллий аҳлоқий қарашларининг шакллантиришдаги аҳамиятини эътиборга олиб, улар асосида қисқа ва тўлиқ метражли анимацион фильmlар яратиш лозим. Зеро, глобаллашув шароитида афсоналар асосида яратилган фильмлар бола тарбиясида энг таъсирчан воситаси ва турли зарарли иллатларга қарши курашиш, ёш авлодни эзгулик руҳида вояга етказишнинг муҳим воситаси саналади.

2.2. Афсона ва ривоятлар асосида яратилган замонавий ўзбек мультипликациясида образ яратишнинг ўзига хослиги

Ўзбек мультипликациясида афсона ва ривоятлар асосида анимацион фильмлар яратиш масаласига истиқлол даврида эътибор қаратила бошлади. Бу бевосита тасвирий санъатга берилган эътибор ва тарихни тиклаш, ҳалққа тарғиб қилишга давлат сиёсати даражасида берилган алоҳида эътиборнинг натижаси бўлди. Шунга кўра миллат тарихини тарғиб қилиш тасвирий санъатда энг асосий вазифа сифатида ижодкорлар асарларидан мустаҳкам ўрин эгаллади.

Мустақиллик йиллари рассомлик санъатининг мавзуси кенгайди. Рассомларнинг миллий тарихга мурожаати натижасида янги-янги мавзулар, энг аввало миллий тарих билан боғлиқ воқеалар кўпчилик ижодкорларни ўзига жалб этди.

Бу даврда халқ қахрамонлари Алпомиш, Спитамен, Ж.Мангуберди сиймоларининг анимацион варианatlари яратилди. Айниқса, “Алпомиш” достони яратилганligининг 1000 йиллигини нишонланиши достонга бағишлиган қатор спектакллар, бадиий фильм ва анимацион фильм яратилишига асос бўлди. “Алпомиш” дунё эстетик тафаккури тарихида камдан-кам учрайдиган фавқулодда ва ноёб бадиий ҳодисалардан биридир. Унинг фавқулодда ва ноёблиги шундаки, қадимиятда яратилган бу улкан эпос бахшилар томонидан асрлар давомида куйланиб, жонли эпик анъаналарда оғзаки равища бизгача етиб келди. Шунинг учун ҳам у бугунги кунда қадимиятнинг буюк бир эҳсони, ўзи яратилган даврнинг умумий дунёқарashi, айни пайтда жонли анъанавий ижод ва ижро шароитларида халқ оммаси руҳининг объектив ҳолатини даврлараро ифодалаб, мазмун ва шакл жиҳатидан гоҳ кенгайиб, гоҳ торайиб, кўплаб варианtlарда ва хилма хил кўринишларда аждодлардан авлодларга етиб келган адабий ёдгорлик, халқ миллий тарихидаги қахрамонлик воқеаларининг афсоналар қобигига ўралган ўзига хос бадиий ифодаси, буюк эпос сифатида баҳоланади. “Алпомиш” достони бундан минг йил олдин туркий халқларнинг қадимиј достончилик анъаналари асосида халқ оғзаки ижоди намунаси сифатида яхлит достон шаклини олган бўлсада, аслида «Алпомиш» достонининг энг қадимиј қатламлари милоддан аввалги юз йилликларда юртимизда кечган жараёнларнинг бадиий талқинини ўзида акс эттирган. Қўнғирот қабиласининг турли ҳудудларга силжиши ва уларнинг янгидан шакланаётган халқлар таркибиға кира

бориши натижасида достон бошқа уруғ ва элатларга ҳам ўтиб, уларнинг эпик анъаналари асосида қайта ишлана бориб, жуда кенг тарқалди ва ниҳоят, унинг яратилишида ота-боболари иштирок этган ҳар бир халқнинг ўз эпосига айланди.

“Алпомиш” достонининг оғзаки эпик анъаналарда бизгача етиб келган нусхалари IX-X асрларда яратилган. Аммо бундай хулоса достонга асос бўлган сюжет ва етакчи мотивларнинг мифологик ва тарихий-ҳаётий илдизлари қадимий даврларга тақалишини инкор этмайди. Достон сюжет таркибида исломгача булган карашлар ва мифологик қатлам мавжуд. Ундаги мифологик қатлам эса, қадимий турмуш тарзининг бадиийлаштирилган ва идеаллаштирилган кўринишларидир.

Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов «Алпомиш» достонининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида айтганидек: «Алпомиш» достони бизга инсонпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиласиз қўрғонини қўриқлашга, дўсту ёримизни, орномусимизни ота-боболаримизнинг муқаддас мозорларини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади». Достон қўнғирот уруғи бошлиқлари — ака-ука Бойбўри ва Бойсарининг фарзандсизлиги тасвири билан бошланади. Унда Алпомиш, Барчин, Қалдирғочларнинг бир кунда туғилиш воқеаси, Барчиннинг Алпомишга бешиккери қилиниши, Бойсарининг Бойбўридан аразлаб ўн минг уйли элат билан қалмоқ элига кўчиши, қаҳрамоннинг ёрини олиб келиш учун ўзга мамлакатга сафари, Коражон билан дўст тутиниб, Барчин шартларини бажариши ва ёрини олиб ўз юртига қайтиши, кейин яна етти йил тутқунда қолиши, зиндандан оти Бойчибор ёрдамида қутулиб, ўз элига умр йўлдоши Барчиннинг зўравон Ултонтоз билан бўлаётган мажбурий тўйи устига келиши ҳам

рақибини енгиб, мурод-мақсадига эришиши воқеалари жуда қизиқарли, эпосга хос ранг-баранг бадиий бўёқларда тасвирланган.

Алпомиш ва Коражон, Қултой ва Ёдгорларнинг ўзаро муносабатлари, ҳатто қаҳрамоннинг оти Бойчибор билан, энчи ҳарвона туя билан муносабати тасвирида жамият тараққиётининг достонда тасвирланган босқичига хос олижаноб соддалик, улуғвор вазминлик, инсонийлик, болаларча беғубор самимийлик ғоятда гўзал мужассамлашган.

Достон асосида режиссёр Н.Тўлахўжаев, рассом Б.Исмоилов томонидан анимацион фильм яратилди. Фильм икки ижодкорнинг 2000 йил Республика кўғирчоқ театрида муаллиф Н.Тўлахўжаев, режиссёр Б.Пармонов ва рассом Б.Исмоилов томонидан сахналаштирилган “Алпомиш” спектаклига мазмун жиҳатдан яқин бўлсада, образ яратишида рассом Б.Исмоиловнинг ўзига хос ўрни бор. “Қушлар ва одамлар” деб аталган пьесада достон руҳи қўп жиҳатдан сақланган ҳолда ижро, тасвир, либос, мусиқий безаклар бир-бирини тўлдирган тарзда бутун бир яхлитликни келтириб чиқсан. Ушбу эскизлар асосида достоннинг мультипликацион варианти ҳам яратилди.

Рассом Б.Исмоилов спектакл сюжети учун олинган ёрқин воқеалар, хусусан Барчин ва Алпомиш ўртасидаги соғ муҳаббат ғояси асосида душманга қарши, адолатсизликка қарши кураш воқеаларини бой калоритли образлар билан бойитади. Ҳар бир образни достондаги характеридан келиб чиқиб яратар экан рассом, Алпомишда халқимизга хос тантилик, мардлик хусусиятларини сингдирса, Барчин образида ўзбек аёлларига хос иффат, назокат, ақл, ибо-ҳаёни тасвирлашга алоҳида урғу беради. Барчиндаги қуч, ор-номус учун кураш туйғусини акс эттиришга алоҳида эътибор қаратади ва бу спектаклнинг ютуғи бўлди. Аслида

достонда характер, журъат билан боғлиқ хусусиятлар Барчинда қучлироқ тасвирланади.

Мультфильмда икки ёш ўртасидаги меҳр-муҳаббат, душманга қарши курашда мардлик қўрсатиш воқеаларига алоҳида ургу беради. Достонда ижро этилган куй унга воқеаларни олиб кириш билан бирга бахши вазифасини бажарган десак муболага бўлмайди. Рассом томонидан яратилган достон образлари характеридан келиб чиқиб амалга оширилади. Хусусан, хипча бел,узун бўйли, шаҳло кўзли, оппоқ юзли Барчин тимсоли, ёш, навқирон, мўйлови энди сабза урган Алпомиши тасвири, беўхшов узун бурун, эгилган буқр елкали Сурхайл кампир ва унинг улкан бўсўнақай, дангаса, ақлсиз ўғилларининг тасвири ёш томошибинларда достоннинг чуқур фалсафий гоясини аниқ илғашига, улар ҳақида мушоҳада юритиши учун имкон яратади.

С.Муродхўжаева томонидан яратилган “Тўмарис” мультфильмида афсона воқеалари тўлиқ ифодаланмайди. Унда асосан аҳмонийлар султони Кир II нинг Мовароуннаҳрга бостириб келиши ва массагетлар билан олиб борган жанглари тасвирланган. Фильмда Тўмарис аввало меҳрибон она сифатида гавдаланади ва воқеалар бошданоқ икки қарама қарши қучлар конфлиktи асосига қурилади. Мультфильм бошида полапонли қалдирғоч уясиға бургутнинг ҳужум килиши ва уларни ўлдириши тасвирланади.

Шундан сўнг асосий воқеалар бошланади. Мусаввир Тўмарис образини беришда нозик дидни ёддан чиқармайди. Унинг жаҳли ҳам меҳри ҳам унчалик сезилмайди. Ушбу ҳаяжонли дақиқалар фақат кадр ортидан айтилган шеърий матн орқали маълум қилиб борилади. Шу билан бирга Кир II нинг қудратли шоҳ бўлганлиги ҳақидаги тасвирлар ҳам унчалик кўзга ташланмайди. Бу Тўмарисни ўғли Спартангизнинг асирикда ўзини ўлдириш воқеаларидан кейин бироз жонлансада, бола тасаввурида ўзбек миллати тарихида қаҳрамон аёл ўтгани ҳақидаги фикрни уйғониши учун асос бўла олмайди.

Рассом Ориф Муинов талқинида “Тўмарис” ўзбек аёлларининг мардлиги, жасурлиги сифатидаги талқини кўзга ташланмайди. Фильмда Тўмарис образи ҳаракатсиз ҳолатдаги талқинга хослиги билан ажralиб туради. Мультфильмда Тўмарис ёлғиз, шу билан бирга воқеалар чизигида фаол ҳаракатдан четда ифодаланган. Кир образида маккорлик, ўзга ерларни ўзлаштириш ҳисси аниқ ифодалаган. Мультфильмда ҳатто у мингандан ҳам жанговарликка монанд талқин этилган¹⁷.

Афсоналар асосида яратилган мультфильмлар орасида “Широқ ҳақида афсона” анимацион фильмни образлари алоҳида ажralиб туради. Афсона воқеаларининг қизиқарли йўсинда ривожланиши фильмнинг дастлабки кўринишлариданоқ ўзига томошабинни ўзига тортади. Чўпоннинг яшил яйловзордаги ўзига яраша қулбаси ва унинг атрофида таёқдан ясалган тойчоқни миниб шўх-шодон юрган болакайнинг хурсандчилиги билан фильм воқеалари бошланади. Ўғлининг хурсандчилигига шреик ҳолатда Широқнинг воқеаларга қўшилиши ота ва бола ўртасидаги муносабатларнинг ўзига хос ифодаси бўлган.

---

¹⁷ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 76- 6.

Широқнинг кийимлари оддий, шу билан бирга қадимги сак қабилаларининг кўчманчиларга хос нақшлари билан безатилган ҳолатда тасвирланган. Бошида кўчманчи чўпонларга хос бош кийими. Бундай бош кийимлар Жалолиддин Мангубердига бағишлиланган мультфильмда ҳам талқин этилган. Қизғиш ва сариқ рангдаги кийимлар тоғларнинг яшил фонида аниқ ифодасини топган. Широқнинг боласининг таёқдан ясалган отига кичкина тақача қоқиб бериши келажак учун умид бағишлиайди. Воқеалар ривожида тақанинг ёниб кетган кулба ёнидан топилиши фарзандининг душман томонидан вахшийларча ўлдирилганлигига ишора қиласи ва воқеаларни Широқ томонидан душманга қарши курашга ундашга олиб келади.

Мультфильмда ёвнинг халққа келтирган даҳшатлари миллий рамзларнинг яксон этилиши билан кўрсатилади. Бешик, мусиқа асбоблари, Широқ ўтовининг ёниб кулга айланиши душманнинг шафқатсизлигини ифодалайди. Душман халқни фожеага гирифтор қилиб қолмади, унинг маданиятини ҳам йўқ қилишган интилди. Аммо, Широқнинг мардлиги сабаб юрт озодликка олиб чиқилади.

Душман шаҳар қальасини қамалга олиб жанг билан уни ололмагач, куч ишлатиш бефойдалагини тушиниб етади. Мардонавор курашган халқ шиддатли жангга бардош берган бўлсада, воқеалар ривожида қамал туфайли очлик ва сувсизликка чидай олмаслиги воқеаларда кўрсатилади. Қамалга олинган тушкунликка туша бошлайди. Отлар қирила бошайди. Одамлар очлик азобида қолади. Мультфильмда бу воқеа шаҳар устида қузғун-ўлаксахўрларнинг айланиши билан жуда таъсирли талқин этилган. Тутун босган шаҳарнинг харобасида ҳолсиз ўтирган химоячиларнинг ҳолати болаларга жангнинг шиддати ва шаҳардаги қийин аҳвол ҳақида аниқ тасаввур беради. Жангчилар кийимлари қадимга сакларницидан

фарқли темурийлар даври либосларида урф бўлган симли совутдан иборат. Рассомнинг бундай йўл тутиши сакларнинг кийимлари ёш томошабинни чалхитмаслик учун атайн қилган. Чунки сак жангчиларининг кийимлари ҳақида аниқ тарихий маълумотларда келтирилмаган¹⁸.

Аҳамоний шоҳи Кайхусравни қиёфасини беришда рассом ноодатий услугдан боради. Тарихда аҳмонийлар сулоласининг энг қаҳри қаттиқ, қонхўр подшоси сифатида танилган ушбу шахс ҳақида Голливудда олинган бадиий фильмларда ҳам ноодатий қиёфада тасвирланган. Мисол тариқасида тарихда катта фожеага сабаб бўлган “Уч юз спарталик” бадиий фильмида спарталикларнинг қаҳрамонликлари тасвирланар экан, Кайхусрав ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган подшо сифатида талқин этилади. Фильмда Кайхусравнинг дунёни эгаллашдаги хирси, ўзининг буюклигини халқлар устидан ўрнатилган зуғум асосига қуришни мақсад қилган подшо сифатидаги талқини жуда катта рол ўйнаган.

Мультфильмда ҳам шоҳнинг образини яратишда фильмдан таъсиrlаниш ҳолатлари ҳам кузатилади. Голливуддаги фильмларда тасвирлар эффектларга бой қилиб ишлансада, унда тарихийликка эътибор берилмайди. Кўпроқ шоҳнинг қонхўрлиги ва ватанпарварлик тарафдорларининг бўрттирилган қиёфасини талқин қилишга эътибор қаратилади.

Шу маънода ўзбек аниматорлари мультфильмда ҳам Кайхусрав образини талқин қилишда бўрттирилган мажозий қиёфани танлаш йўлидан борди.. Икки бурама шоҳли подшонинг юзи қиёфаси аниқ кўрсатилмасада, унинг тасвирларида қонхўрлиги билан бирга буюклигини кўрсатишга

---

¹⁸ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 65-б.

эътибор қаратилган. Шоҳнинг бош кийимида хўқиз шоҳининг берилишида ўзига хос маъно бор. Подшонинг қиёфасида қадимги Эрон санъатида учрайдиган бука тасвири ўзига хос талқин этилган. Тасвирий санъатда хўқиз — енгид бўлмас куч, қурбон бўлишлик, фидойилик рамзи сифатида талқин этилган. Шу ўринда бука қиёфасининг тасвирий санъатдаги талқинининг рамзий маъноларига алоҳида тўхталиш керак. Хусусан, бука эрлик, ҳомиладор қилувчи рамз сифатида дехқончилик эътиқодлари билан ҳам боғланган. Семит олий маъбуни Илу (Ил, Эл) уруғлантирувчи негиз мужассами сифатида хўқиз деб номланган. Ҳиндулар маъбуни Шиванинг ҳайвон кўринишидаги мужассами хўқиз бўлган. Бир қатор анъаналарда хўқиз ҳосилдорлик маъбудасининг шериги қилиб тасвирланган. Митраизмда хўқизни ерга қурбон қилиш эрлик унсурининг аёллик унсурига, оловнинг (ҳосилдорлик манбаи сифатида қуёш нурларининг) намлика киришига қиёсланган.

Хўқиз ойнинг ҳам, қуёшнинг ҳам рамзи бўлиши мумкин. Қадимги Икки дарё оралиғи (Месопотамия) ва қадимиҳ ҳинд маданиятида хўқиз ой маъбудининг тимсоли ҳисобланган. Масалан, Месопатамия ой маъбуни Син ҳаворанг соколли хўқиз сифатида тасвирланган. Бошқа томондан, Ассирия асотирларида хўқиз - қуёшнинг ўғли. Миср ҳосилдорлик маъбуни Апис шоҳлари ўртасида қуёш гардиши бўлган хўқиз қиёфасига эга.

Юноистонда қуёш маъбуни Гелиосга хўқизлар бағишлиланган. Бир қатор анъаналарда ҳам хўқиз момоқалдироқ маъбуни (яъни, одатда, олий маъбуд) рамзи ҳисобланган. Юнонларда Зевс хўқизга айланади, римликлар Юпитерга хўқизни қурбон қилишган, славянлар Перунга хўқиз сўйишган. Эҳтимол, барча қадимги Шарқ анъаналарида айни хўқиз ҳокимият ғоясининг мужассами бўлганлиги далили ана шунга боғлиқдир.

Бундан кўринадики буқа тасвири умумий маънода куч-қудрат ва тенгсиз куч рамзи сифатида номоён бўлади. Шу сабабдан қадимги Эрон тасвирий санъатида буқа қиёфаси тез-тез учрайди. Қадимги Эрон саройлари кириш эшиги олдида одам қиёфасидаги, буқа танасидаги тасвирлар шаҳарни ёмон кўзлардан асраш мақсадида қурилган. Буқа тасвирлари устунларнинг капител қисмларида ҳам буқа тасвирлари учраши ҳам бежизга эмас.

Мультфильмда Кайхусравнинг узун соқолли, бурама шохли шлемда тасвири душманнинг ёвуз қудратидан далолат беради. Шунга монанд отининг устидаги совутлари, жанговар филлар, жуда кўп сонли қўшин, танланган тилла рангдаги либослар, либос устидан ташланган кўк ва қизил рангдаги ридолар воқеаларни жуда аниқ, таъсирли ифодалаш имконини беради.

Широқнинг қиёфаси фарзанди вахшийлар қўлида жон таслим қилгач, эзилган ота, чорасиз инсон қиёфасида талқин этилади. Бунда мунгли мусика товушида аламзада инсон қиёфаси гавдаланади. Боласининг оловда куло бўлган тулпорчасининг иссиқ тақачасини қўлида чанглаб турар экан, унинг қалbidаги алам ва қасос оловининг қанчалик кучли эканлиги тасвирланади. Кўз ёшлар ортидаги ғазаб, олов фонида ялтиллаб кўринади ва олов каби учқунлай бошлайди. Бу Широқнинг душмандан қасос олишга психологик йўналтиради.

Шу чоғда ватани душман отлари туёғи тагида эзила бошлади. Шаҳарларга ўт қўйилиб, одамлар қатл этила бошланди. Бунга чидай олмаган Широқ юртни қутқариш учун ўзини халок қилади. Бурун ва қулоқларини кесиб Кайхусрав олдига боради. Уни шаҳар яширинча йўлдан бориб эгаллаш сирини билишини айтиб, чўллар ва тоғлар томона бошлаб

кетади. Шаҳардан олисга катта қўшинни етаклаб кетиб, сувсизлик ва очликда уларни қурбон қилишга маҳкум этади¹⁹. Кайхусрав Широқнинг тузогига тушганини билган пайтда қўшиннинг ярми қирилиб кетган, орқага қайтишнинг иложи йўқ эди. Широқ ўлдирилади ва Кайхусрав ҳам вафот этади.

Афсонада воқеалар бошқачароқ талқин этилади. Широқ шаҳарни озод қилишни ваъда қилиб, бунинг эвазига бутун умр фарзанди ва оиласига ғамхўрлик қилишни сўрайди. Шунингдек, Кайхусрав вафот этмайди ва оз сонли қўшини билан ватанига қайтиб кетади. Воқеага бундай талқин қилинишига сабаб афсонадаги ватанпарварлик ғоясини талқин қилиш мақсадига қаратилган. Эрон шоҳи алданганини билгач, Широқни ўлдиришга чоғланганда тоғдан қор кўчади ва барчани босиб қолади. Экранда катта планда қўл пайдо бўлади, тугилган панжалар очилиб фарзанданинг тулпорчаси тақаси кўринади. Широқ якка ўзи қудратли подшони мағлуб этди. Оиласи, фарзанди, ватандошларининг қасосини олди. Орадан вақтлар ўтиб, унинг ватан учун тўқкан қони ўрнида қизил лолалар ўсиб чиқади. Мультфильмда воқеалар ривожи босқинчи Кайхусрав ва тинчликпарвар чўпон Широқ ўртасидаги конфликтнинг ривожлантирилиши ўзига хос тарзда воқеаларни ривожланишига таъсир кўрсатган.

Широқ афсонасини экранлаштиришда орттирилган тажрибалар афсонавий мавзудаги галдаги асарларнинг яратилиши учун туртки бўлди. Хусусан, Александр Македонскийнинг Марказий Осиё ерларига юришига багишланган “Спитамен” анимацион фильмси бу йўналишдаги ўзига хос катта қадамдир.

---

¹⁹ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 79-б.

“Спитамен” анимацион фильмида воқеаларни тасвирлашда тарихий фактлардан ҳам фойдаланилиши воқеаларнинг жиддий ривожланишига сабаб бўлди. Александр Македонскийнинг Марказий Осиё ерларига хужум қилишидан олдин устози Аристотел билан ўтказган сұхбати эътиборли. Сұхбатда файласуф Александрга ер юзига ҳукмронлик қилиш учун фақат куч эмас, балки юксак ақл заковат ҳам керак эканлигини келтиради. Ўйлашимизча, ушбу сұхбат Македонскийнинг Ўрта Осиё ерларига хужум қилишида мухим рол бажарган ва унинг Спитамен билан жангига йўл очади. Аристотел харитани кўрсатиб, Марказий Осиё ерларида бадавий қабилалар яشاши, улар икки марта аҳмонийлар ҳукмдорларини жангда мағлуб этганлигини айтади. Бу тарихий факт файласуф томонидан айтилар экан, Александрга ушбу ерларга жангга киришишда куч эмас, ақл билан иш кўриш лозимлигини эслатади. Аммо, Александр Македонскийнинг ўзга ерларни босиб олишга қилган ҳаракатлари Марказий осиё ерларига ҳам юриш қилишини тақозо этади ва Спитамен билан жанг қилишини тақдирнинг ўзи белгилайди.

Мультфильмда тарихий афсона воқеалари Александр Македонскийнинг тарихдан чиқармаган сабоқларига Спитамен томонидан берилган жазо сифатида гавлантирилади. Шу сабабдан фильмнинг дастлабки кадрларида Спитамен озод халқнинг хур фарзанди, кўрқмас қаҳрамон қилиб талқин этилади. Бу унинг кийикни овлаш, қоплон билан курашиш, мерганлик маҳоратини кўрсатиш воқеаларида аниқ ифодасини топади²⁰.

“Спитамен” мультфильмида образларни талқин қилишда оч ранглардан фойдаланилади. Хусусан, дастлабки сахнада етук ёшдаги

---

²⁰ Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз”.- 2014. – 56-б.

Аристотел ва унинг ёнидаги навқирон ёшдаги Александар грекларнинг анъанавий миллий кийимларида тасвирланган бўлса, жанг саҳнасида унинг йўлбарс терисидан тайёрланган фильмни унинг ёвузлигига ишора қиласди. Юнонларнинг харбий либослари, уларнинг мамлакатларда қилган қонхўрликлари жуда таъсирли ифодаланган. Аммо, жанг саҳналар талқинида она ва бола ўлими иккита кадрда бир хил талқинини топган. Фикримизча, рассом қаҳрамонларни тасвирлашда фақат уларнинг кийимларини эмас, Европа ва Осиё халқлари ирқини ҳам кўрсатган ҳолда тасвирлаши лозим эди.

Битта кўринишнинг бир мультфильмда икки марта қўлланилиши ижобий ҳолат эмас. Спитамен бошлигидаги сакларнинг Марказий Осиёга кириб келиши билан боғлиқ кадрларда боласини эмизаётган онанинг камон ўқи санчилган ҳолатини кўрсатувчи фожеали Искандарнинг Мароқандни забт этиши билан боғлиқ воқеаларда яна такрорланади.

Мультфильмда афсона воқеалари тўлиқ қамраб олинмаган. Бунга сабаб режиссёрнинг Спитамен тимсолида ватанпарварлик ғояларини талқин этишга қаратган эътибори бўлган. Фильм Спитамен билан юнонларнинг охирги жангидан кейин босқинчиларнинг Хиндистонга қараб йўл олиши билан ниҳоясига етказилади. Афсонада келтирилганидек Спитаменning ўзи ишонган одамлар томонидан душманга топширилиши билан боғлиқ воқеалар кўрсатилмаган.

Мультфильмда елкасига қоплон терисини ёпган устида кўк кийим, оқ от минган Спитаменning қаҳрамонликлари, ватанпарварлик туйғулари жуда таъсирли ифодасини топган. Муаллиф ёш томошабинлар қалбида аждодларга хос авлод бўлишдек туйғуни сингдиришни мақсад қилган ва буни тўла уddeлаган.

Мультфильм 3D техникасида ишланган бўлсада, жанг саҳналаридағи маҳсус эффектларнинг таъсирчан эмаслиги воқеалар талқинида сунъийликни пайдо қилган. Бу 3D техникаси жанг саҳналарида, жумладан Спитамен қўшинининг тоғ сўқмоқларида Александр қўшини билан жанги, юнонларнинг Мароқанд шаҳрини қамал қилиш саҳналарида аниқ ифодасини топади. Шунингдек, жанг саҳналарида, юмалаётган тошларда, отилаётган оловли тошларда табиийлик йўқ. Уларда тошнинг оғирлиги сезилмайди. Оловлар ҳам ҳақиқий фожеавий қўринишда эмас, балки ёқилган гулханнинг кўчирма тасвирига ўхшайди.

Хулоса қилиб, афсоналар асосида саҳналаштирилган мультфилмлар орасида “Широқ ҳақида афсона”, “Спитамен” мультфильмларида рассомлар муҳит, жанг саҳнаси, образлар қиёфасини яратишида қатор ютуқларга эришганлигини айтиш лозим. Ушбу мультфильмларда образлар характерини талқин қилишда либосларнинг ўрнига алоҳида эътибор қаратилганлиги, душманга қарши ватанпарвар халқнинг мардонавор кураши ўзига хос услубларда талқин этилган. Ушбу фильмлар ўзбек этномаданиятининг таркибий бўлган афсоналар анмацион фильмлар учун битмас-туганмас манба бўлиши билан бирга ушбу жанр ривожи учун ҳам муҳим аҳамият касб этганининг ҳам исботидир. Қолаверса, афсоналар асосида яратилган фильмлар ёш авлод тарбияси, улар онгida ахлоқий қадриятлар, ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

З-БОБ. “ГУЛЛИВЕРНИНГ САЁХАТЛАРИ” МАВЗУСИДАГИ АНИМАЦИОН ФИЛЬМ БАДИЙ ИФОДАВИЙ ВОСИТАЛАРИ

3.1. “Гулливернинг саёҳати” асари асосида яратилган мультиликацион фильмлар таҳлили

Жаҳон классик адабиётининг йирик вакилларидан бири Жонатан Свифт XVIII аср инглиз адабиётида ўзига хос услугуб билан кириб келган. Жонатан аслик Ирандиялик бўлиб, унинг кўпгина асралари давр ижтимоий ҳаётидгаи муаммоларни сатирик усулда талқини қилиши билан ўз даврида кўпчиликнинг эътиборини тортади. Ёзувчи фантастикаси оламдан ташқари оламни кашф этиш, давр муаммоларини очик кўрсатиш йўлидан боради. Унинг асарларида аччиқ ҳақиқатни талқин қилишда маконни ўзгартириш услугиби етакчилик қиласи. Бу ёзувчининг ilk асарлардаёқ кўзга ташланади. Унинг ллк асарлари “Вильям Сэнкрофтга қасида” (1690) ва “Конгривга қасида” (1693) бўлиб, “Китоблар жангига” (1697) памфлетининг давоми “Бочка ҳақида эртак” ҳажвияси (1704) да ҳолат аниқ кузатилди.

“Бочка ҳақида эртак” ҳажвиясида католик, англикан ва пуритан черковлари орасидаги кураш пародия руҳида тасвирланган. “Мовутчининг хатлари” (1723—24) ва “Камтарин таклиф” (1729) памфлетларида ирланд халқи бошидан кечираётган зулм қораланган. “Дунёвий суҳбатчилар” (1738), “Малайларга ўғитлар” (1745) каби ҳажвиялари хам бор.

Жонатан Свифт ижодидаги энг муҳим ва ягона роман — “Гулливернинг саёҳатлари” (1726) инглиз жамиятидаги иллатларни фош этувчи аччиқ сатира, ўткир айбномадан иборат. Гулливернинг хаёлий ўлкалар — лилипутлар (митти одамлар), бробдингнеглар (улканлар), гуигнгнімлар (ақлли отлар) мамлакатларига қилган саёҳатлари билан боғлиқ ҳолда адид реал воқеликдаги янгича муносабатлар, босқинчилик

урушлари, давлат идораларидағи сотқинлик, судьяларнинг адолатсизлиги ва бошқалар акс эттирган.

Асар трилогиядан иборат бўлиб, жаҳон киноматографияси ва мультсанъатида Гулливернинг хаёлий ўлкалар — лилипутлар (митти одамлар), бробдингнеглар (улканлар) мамлакатига қилган саёҳатларига кўп мурожаат этилган. Гулливернинг саёҳатларига бағишланган биринчи асар 1939 йилда 22 декабрда “Гулливернинг саёҳатлари” (“Миттилар мамлакати”) тўлиқ метражли фильм “Fleischer Studios” студияси томонидан суратга олинган. Мультфильмда Лемюэль Гулливернинг кемаси ҳалокатга учраб, тасодифан митти одамлар мамлекати – Блефускуга тушиб қолиши воқеалари тасвирланади. Режиссёр-мультипликаторлар Сеймур Найтел, Уиллард Боуски, Том Палмер, Грим Нэтвик ва бошқалар, шунингдек мультипликатор рассомлар Грэм Плэйс, Ник Тэйфури, Шеймус Калхайн, Арнольд Джиллспай ва бошқа 30 дан ортиқ рассомлар ижод қилишган. Мульфильм 1962 йилда “Мосфильм” томонидан рус тилига дубляж қилинган. Мультфильмда Гулливернинг Блефуску шахридаги саёҳати, давлат секретари Рельдрессель, адмирал Скайреш Болголам, газначи Флимнап, генерал Лимток и Баш прокурор Бельмафлар билан учрашуви, Гулливернинг тушлик қилиши ва бошқа воқеалари талқин этилди. Романдан фарқли мультфильмда малика Глори, шаҳзода Девид, блефускуан ўғрилар тўдаси киритилади.

Мультсаноатнинг ривожланиши даврида “Гулливернинг саёҳатлари” асари асосида қатор мульфильмлар яратилди. Асар асосида 1976 йилда “Paramount Home Video” компанияси, 1982 йилда “Paramount Video”, 1980 йилларнинг охиrlарида “Betacam SP” компанияси томонидан мульфильмлар ишлаб чиқилган. Шунингдек, 1997 АҚШ, 2000 йилда Россияда мульфильмлар яратилди.

“Гулливернинг саёҳатлари” асарининг бробдингнеглар (улканлар) қисми асосида 1983 йилда Испан ва собиқ иттифоқ мультипликаторлари ҳамкорлигида мультфильм яратилди. Бундан кейинги даврларда ҳам Жонтан Свифтнинг асари асосида мультфильмлар яратилиши давом этди. 2015 йилда “World Disney” компанияси томонидан тўлиқ метражли, 2006 йилда Англия ва Хиндистон мультипликаторлари ижодий ҳамкорлигида асосида мультфильмлар ишланган. Ушбу мультфильмларнинг ҳар бирида ўзига яраша қатор ютуқлар бўлгани ҳолда талқнда турли ракурсдаги образларни кузатиш мумкин.

“Гулливернинг саёҳатлари” асарида саёҳатлар лилипутлар мамлакатидаги саргузаштларга нисбатан камроқ мультфильм суратга олинган. Китобнинг “Бробдингега саёҳат” номли иккинчи бўлимни саккиз бобдан иборат. Ҳар бир боб ўзига яраша сюжетлардан иборат бўлиб, Гулливернинг саёҳат воқеалари бир-бири билан узвий боғланган ҳолда олиб борилади.

Биринчи бобда саёҳатга чиққан Гулливер ва унинг сафдошлари довул сабаб номаълум худудга келиб қолади. Оролнинг кўзга ташланиши ва кичик қайикда бир гуруҳ матрослар билан Гулливернинг оролга тушиши, шерикларининг улканлар хужуми сабаб қочиб кетиши оқибатида Гулиивернинг оролда қолиб кетиши кейинги воқеаларни бошлаб беради. Биринчи бобнинг асосий воқеалари Гулливернинг фермер томонидан тутиб олиши ва кейинги воқеаларда унга тарбиячи-энага бўлган, фермернинг қизи Глюмдаклич билан танишиши акс эттирилади. Бобда Гулливернинг каламушлар билан кураши, иссиқ матолардан тикилган кийимларида қийналганлиги билан боғлиқ воқеалари тасвиранади.

Иккинчи бобда Гулливерни одамларга томоша кўрсатишга мажбур қилиб, пул ишлаш мақсадида пойтахтга жўнаб кетиш воқеалари кўрсатилади. Ушбу бобда Гулливерга Грилдриг, яъни “кичкина, пакана” деб ном қўйилади. Пойтахтга кўрсатилган томошалар тез орада қироличанинг қулогига етиб боради ва саройга келтиришлари сўралади. Саройда маликага Гулливернинг маданиятли ҳаракатлари ёқиб қолиб, уни саройда қолдиришни сўрайди. Гулливернинг тез орада вафот этишини ўйлаган фермер уни 1000 тиллога сотиб юборади. Малика Гулливер билан сухбатдан сўнг энагаси Глюмдаклични саройда қолишига эришади. Аммо, маликанинг Пакана лақабли масхараси уни йўқ қилиш ҳаракатига ўтади. Бўлимнинг тўртинчи бобида Гулливер томонидан мамлакат таърифи, унинг таклифи бўйича география харитасига ўзгартириш киритиш, пойтахт бўлаб саёҳат қилиши ва бош ибодатхона таърифи жуда қизқиқарли келтирилади.

Бўлимнинг тўртинчи бобида Пакананинг Гулливерни ўлдиришга қилган ҳаркатлари кўрсатилади. Шу мақсадда уни қаймоқ тўлдирилган идишга ташлаб юборади, боғдаги сайл пайтида олма дарахтини силкитиб олмаларни унинг устига қулатади. Ушбу боб воқеалари анимацион фильм учун қизқиқарли воқеалар сюжетини яратишга асос бўла олади. Айниқса боғдаги сай воқеалари, баҳайбат овчи кучукнинг Гулливерни олиб кетиб қолиши, сайроқи қушнинг Гулливер қўлидаги пирогини тортиб олишга ҳаркат қилиши, қўшни ўлдириш ва уни ўзига пишириб бериш воқеалари талқин этилган. Бўлимдаги энг қизқиқарли воқеа Гулливернинг кемани бошқариш маҳоратини синаш мақсадида катта тоғорага сув тўлдириб, унга қайиқ ясасиб, Гулливерни ўтказишади. Турли томондан елпигичлар билан шамол ҳосил қилишиб унинг кемани бошқариш маҳоранини синобдан ўтказади. Бобдаги қизик воқеалардан бири тоғора ичига тушиб волган

бақанинг кемага ҳужуми, маймуннинг Гулливерни олиб қочиши жуда қизиқарли тасирланади.

Бўлимнинг олтинчи бобида қирол ва маликанинг қўнглини олиш учун турли ўйинларни ўйлаб топиши, мусиқа асбобларини чалишга уриниши эътиборли. Бобда Гулливернинг қиролга Англия ҳақидаги маълумотлари, жумладан давлат бошқаришдаги қонуниятлар ҳақидаги фикрлари асарнинг ўз даври учун ижтимоий-сиёсий аҳамиятини кўрсатади. Лордлар палатасининг сиёсий аҳамияти, молиявий бошқарув тизими, судьяларнинг одилона судловининг амалга оширилиши тартиби, диний мазҳаблар ўртасидаги келишмовчиликларнинг олидини олиш масалалари Гулливер ва қиро ўртасидаги суҳбатлар жараёнида ойдинлашади.

Еттинчи бобда ҳам митти инсонларнинг қилаётган ишлари, жумладан Гулливернинг порох кашфиёти ҳақидаги гаплари қиролни ларзага солади²¹. Порохни кашф қилган одамни энг вахший одам деб атаб, порох ҳақида гапиришни таъкиқлайди. Гулливер аҳлоқ, тарих, шеърият ва математика ўрганиладиган вазрлари фақат олимлардан иборат қиролни кўрсатиш билан Англия хукмрон доиралари қиладиган ишларни танқид қиласди. Шу билан бирга кутубхоналарнинг таърифи, лашкарларининг сони ва улардаги қўмондонликнинг амалга оширилиши масалаларига ойдинлик киритилади.

Саккизинчи бобда Гулливерни олиб қиро ва малика давлат чегарасига саёҳаи қиласди. Йўлда қирол ўзига тегишли шаҳарда дам олиш учун бир неча кунга тўхтайди. Гулливернинг энагаси уни қолдириб, ўзи кушлар тухумини теришга кетган пайтда улкан бургутлар томонидан Гулливернинг уйи олиб кетилади. Аммо, бургутларнинг ўлжани талашиши

---

²¹ Жонатан Свифт. Гулливернинг саёҳатлари. – Т.: SMI-ASIA, 2009, 101-6.

оқибатида Гулливернинг қутиси океанга тушиб кетади ва чўкиб кетиши арафасида инглиз кемаси капитани Томас Ванкок томонидан қутқариб қолинади. Гулливернинг улканлар мамлакатига саёҳати шу билан ўз якунига етади.

Гулливернинг Бробдингнегга саёҳат воқеалари тафсилоти кўпгина аниматорлар томонидан мультфильмлар яратишга асос бўлган, аммо бунда асосий воқеалар болаларни қизиқтиришга йўналтирилган сюжетларни қамраб олинишига эътибор қаратилган. Миттилар мамлакатига қилган саёҳат воқеалари асосда мультфильмларнинг кўп яратилганлиги сабаби болаларни қизиқтирадиган сюжетларнинг асарлар кўпчиликни ташкил қилиши белган. Шунингдек, Гулливер миттилар мамлакатида қаҳрамон сифатида эъзозланган бўлса, улканлар давлатида масхарабоз, қўғирчоқ сифатида қаттиқ азобланади. Бу албатта анимация учун муҳим мавзу саналмайди. Яъни талқинда улканлар мамлакати табиатан болалар дунёқарашига ва тарбиясига унчалик мос тушмайди.

3.2 “Гулливер баҳайбатлар мамлакатида” номли мультфильм учун ишланган эскизлар тахлили

“Гулливер баҳайбатлар мамлакатида” мавзуси кўпчилик аниматорлар томонидан ўрганилган. Гулливернинг лилипутлар мамлакатидаги қаҳрамонликлари тўғрисидаги мультфильмлар булар орасида кўпчиликни ташкил қиласди. Магистрлик диссертациясининг амалий қисмида Гулливернинг улканлар мамлакатига қилган саёҳатини талқин қилишга эътибор қаратилди. Лилипутлар давлатида Гулливер ўзи яшаган даврнинг аҳмоқона қоидаларини кўрсатган бўлса, улканлар мамлакати орзу қилган мамлакати эди. Зиёли подшо, рушусиз мамлекат ҳақидаги орзулари улканлар мамлакатида рўёга айланади. Шунга кўра миттилар

мамлакатдига саёхати болаларбоп фантазияларнинг натижаси бўлса, улканлар мамлакати ўз номи билан катталарга ўрнак бўладиган воқеалардан иборат. Балки шунинг учун жаҳон мультиплексиясида улканлар мамлакати ҳақида анимацион ва бадиий фильмлар кам яратилган, эҳтимол.

Тўфон сабаб кимсасиз оролга келиб қолиб, тоза сув топиш илинжида улканлар мамлакатида қолиб кетган Гулливернинг бошдан кечирғанлари ғарийтабиийлиги билан томошибинни ўзига тортади. Жаҳон мифологияси тарихида баҳайбатлар асосан салбий қаҳрамонлар сифатида гавдаланган. Масалан, шарқ эртаклари ва афсоналарида улкан девлар бўлгани каби, ғарб оғзаки ижодида улканлар асосан салбий жиҳатларни тасвирлашда муҳим рол ўйнаган. Аммо, афсоналар орасида улканларнинг кўнгли тоза қалблилигини кўрсатувчи афсоналар ҳам мавжуд. Бунга мисол қилиб “Жек ва ловия пояси” афсонасини келтириш мумкин.

Гулливернинг улканлар мамлакатига саёхати Жекнинг девлар мамлакатига саёҳат воқеаларига яқин туради. Тақдир тақозоси билан улканлар мамлакатига тушиб қолган Гулливер ушбу мамлакат аҳолисининг орасида фақатгина митти одамча бўлганлиги учун қийналди.

Оролда сафдошларидан алоҳида ажралиб қолган Гулливер узоқдан кемага қараб қочиб кетаётган дўстларини қўрар экан, уларнинг ортидан қувиб бораётган улкан одамга биринчи марта кўзи тушади. Аммо, унинг оролдан қочиб кета олмаслиги воқеаларни кетма кетликда ривожлантириш имконини беради. Гулливер улканлардан яшириниш учун буғдойзорга киради. Аммо, фермер ишчилари буғдойзорни бир чекадан ўриб бошлар экан, ўзини ўроқ тифида нобуд бўлишини истамаган Гулливер фермер ишчиларига кўриниш беришга мажбур бўлади.

Гулливернинг буғдойзорга яшириниши

Гулливер улканлар мамлакатида бошиданоқ турли ўйинларни кўрсатувчи масхарабоз сифатида талқин этилади. Фермер митти одамга қишлоқдошларининг қизиқишини кўриб томоша орқали пул тўплашга киришади ва Гулливерни тинимсиз томоша қўрсатишга мажбурлайди.

Деҳқонларга томоша кўрсатаётган Гулливер

Бир қараашда таниш манзарага эга бўлган улканлар мамлакати Гулливер ва унинг сафдошларига таниш туюлган бўлсада, аммо улканларнинг уларга бўлган қизиқишлари, одам эмас, балки қўғирчоқ сифатидаги муносабати Гулливерни кўп қийин вазиятларга солиб қўяди. Бу айниқса хукмдорнинг унга нисбатан муносабатларида аниқ сезила бошлайди. Қирол аскарларига денгизни кузатиш ва Гулливерга ўзига ёқсан аёлни топиш лозимлиги ҳақида кўрсатма берар экан, Гулливер ўзининг болалари ҳам қутидан ясалган уйларда бутун умр яшашга маҳкум бўлишини ҳохламайди.

Фермернинг очкўзлиги сабабли Гулливер шаҳарда томоша кўрстаишга мажбур бўлади. Асарда шаҳарга келиш йўллари жуда таъсирли ва гўзал таърифланган. Гулливер шаҳарга келиш йўлларини жуда чиройли таърифлайди. Бунда ҳар бир детал муҳим аҳамият касб этади. Айниқса шаҳардаги одамларнинг кўринишлари жуда муҳим ўрин эгаллаган.

Гулливер шаҳарга келган кўча

Фермернинг Гулливерни пул топиш манбаига айлантириб олиши ва уни шаҳарда ҳам одамларга кўрсатиб пул ишлашга мажбурлаши Гулливерни қийин аҳволга солиб қўяди. Ҳар куни ўнлаб томошаларни ўйнашга мажбур бўлган Гулливернинг соғлиғи ёмонлашиб, фермер уни бир ҳафта ичида ўлиб қолади деган фикр билан маликага сотиб юборади.

Гулливернинг шаҳардаги одамларга томоша кўрсатиш пайти

Гулливер яшаган күча

Гулливернинг саёҳатлари даврида улканлар мамлакатида кўпчилик унинг ҳаракатларига гапларига қизиқиб қолади. Қирол ва маликанинг унга бўлган юксак эътибори уни халқ орасида тез танилишига олиб келди. Айниқса маликанинг унга бўлган яхши муносабати айримларнинг ғашини келтиради ва Гулливернинг бошига кўп муаммолар солади. Воқеалар ривожида малика у билан овқатланар, унинг ҳаракатларидан завқланиб ўтиришига эътибор қаратилади. Шу сабабдан эскизларда Гулливернинг мамлакат ҳукмдори томонидан яхши кутиб оллингандигини кўрсатишга ҳаракат қилинди. Воқеалар фермер томонидан митти одамнинг тутиб олиниши ва унинг хонадонидаги саргузаштлар билан бошланган бўлсада, Гулливерга ғамхурлик қилиб, уни авайлаган малика ва қирол тасвирлари аҳамиятли эканлигини таъкидлаш керак.

Гулливернинг қирол ва малика билан учрашуви

Эскизларни яратишда қирол ва маликага эътибор қаратилиши асарнинг асосий воқеалари ва Гулливернинг тақдиди бевосита мамлакат хукмдорлари билан боғлиқ бўлганлиги билан асосланади. Қирол ва малиқанинг Гулливерга муносабатларини доимо ижобий баҳолаб бўлмасада, қиролнинг Гулливер билан сухбати давр ижтимоий-сиёсий ҳаётини талқин этишда катта рол ўйнаганлигини кўрсатади. Шу сабабдан ҳам Гулливер муносабатларини аниқлаштиришда улканлар мамлакатининг хукмдорларини талқин этиш ва анимацион фильмни яратишда бунга эътибор қаратиш лозим.

Улканлар мамлакатида ҳам Гулливерни ёмон қўрадиганлар ҳам топилади. Бу биринчи навбатда қирол саройининг энг митти одами, қирол масхараси Пакана бўлди. У ўзининг паканалиги билан қирол оиласида обрў қозонгани ҳолда малиқанинг Гулливерга қизиқишининг ортиши унга ёқмайди. Қаймоқ солинган идишга Гулливерни ташлаб юбориши ёки олма

дараҳтини силкитиб унинг устига олмаларни қулатиши бунга мисол бўлади. Эскизларни яратишда айнан олма дараҳтини силкитиб, олмалар бўронида Гулливерни ўлдирмоқчи бўлган Пакана тасвирланди. Бунга сабаб ушбу воқеа Паканани бўй-бастини тўлиқ кўрсатиш имконини яратди.

Гулливернинг улкан олмалар тагида қолиши

Тарбиячи энагаси билан боғни сайр қилиб юрган Гулливерни қаровсиз қолади. Бундан фойдаланган Пакана Гулливерни олмалар босиб ўлдиришини ўйлаб, йирик олма дараҳтини силкита бошлайди. Олмалардан бири Гулливернинг елкасига тегади ва хушидан кетади. Бундан хабар топган ва ғазабланган малика Паканани қаттиқ жазолайди, уни саройдан бадарға қилиб, ўзининг танишига сотиб юборади. Боғда Гулливер билан кўп саргузаштлар содир бўласада, Пакана билан содир бўлган олма дараҳти воқеасининг танланиши улканлар мамлакатида паканаларнинг қадрсизлиги, улар фақат кўнгил очишга хизмат қилишини кўрсатишдан

иборат бўлди. Иккинчидан Гулливернинг қутисига кириб қолган арилар билан жангি, пирогини тортиб олган қушни ўлдириши, маймун тоомнидан олиб қочиб кетиши, бақа билан кураши воқеалари Гулливер ва улканлар муносабатларини тўлиқ очиб бермайди.

Асарнинг қизиқарли воқеаларидан бири Гулливерга ясад берилган уй таърифи. Деярли саройлардан қолишмайдиган уйчада қахрамон кўп саргузаштларни бошидан кечиради. Уйчанинг ўзи хоҳишига мослаб қурилган шинам кўриниши Гулливерни ватан соғинчи туйғусидан ажратада олмайди.

Гулливер ўз уйидан денгизни кузатмоқда

Қирол ва малика давлат чегараларига саёҳати давомида Гулливерни ҳам ўзлари билан олиб кетшига қаррор қилишади. Унга атаб маҳсус уйча курилади. Уйнинг тепа қисмида дурадгор томонидан саёҳат даврида очик ҳавога чиқиши учун туйнук ҳосил қилинади. Саёҳат пайти силкинишларда чарчаб қолмаслиги учун Гулливер учун маҳсус беланчак ҳам ясалади.

Қирол дам олиш учун бир неч кунга тұхтаган шаҳарда энагаси уни қаровсиз қолдириб, қушлар тухумини тергани кетганда Гулливернинг уйи бургутлар томонидан олиб қочилади. Аммо, бургутларнинг ўлжа учун ўзаро уруши уйчани денгизга тушиб кетишига олиб келади.

Денгиз сувининг уйчага кириб келиши Гулливерни түйнук томон чиқишига мажбур қиласы. Аммо бунинг уддасидан чиқа олмайды. Шу пайт уйчага нимадир келиб урилади ва уни номаълум томонга судрай бошлайды. Уйчанинг түйнугидан одамлар овози эшитила бошлайды ва Гулливер улар томонидан қутқариб олинади. Гулливернинг қутқариб олиниси воқеаларида у анча пассив тасвирланған. Бундан фарқли эскизларни яратында Гулливерни уйчадан чиқиш воқеалари фаоллаштирилди.

Гулливернинг бургутлар ҳамласидан сўнг уйчаси билан денгизга тушиб қолиши ва қутқариб олиниси

Эскизларда Гулливернинг улканлар мамлакатига саёхатининг асосий воқеалари талқин этилиб, қаҳрамоннинг мамлакатда кечган ҳаётини умумлаштиришга эришилди. Жумладан, Қирол ва малика билан учрашув саҳнасида мамлакат томонидан Гулливерга катта қизиқиш билан эътибор берилганлиги, қирол ва маликани мимикаларида ҳайратни кўрсатиш орқали Гулливернинг доим давлат томонидан муҳофаза қилингандигини кўрсатишга ҳаракат қилинди.

Гулливернинг улканлар мамлакатида кечган ҳаётининг оғир жиҳатлари унинг пакана билан бўлган муносабатлари орқали кўрсатилишига эътибор қаратилди. Ушбу воқеа орқали Гулливерга улканлар мамлакатида яшашнинг осон бўлмагандигини кўрсатишга ҳаракат қилинди. У яшаган кўча тасвири орқали Гулливер яшаган шароит талқин этилди. Эскизларда Гулливер учун яратилган шароит, хусусан у яшаган қутичани тасвирлашга эътибор кам қаратилишига сабаб бор. Чунки, Гулливер учун яратилган уйча шароитини эскизда кўрсатиш унинг улканлар мамлакатида экандигини талқин қилувчи муҳитни кўрсатишга тўсик бўлар эди.

ХУЛОСА

Афсона ва ривоятлар узоқ ўтмишдан хабар берувчи ҳақиқат сифатида ҳар бира халқ маданиятининг улкан мероси саналади. Афсоналар адабиёт санъатининг пайдо бўлиши, халқлар тарихини ўрганишнинг илмий асоси сифатида инсоният бадиий маданиятида катта ўринга эга. Қадимги Миср, Бобил афсоналари қадим сирларни очиб беришда манба вазифасини бажариш билан бирга илмий тадқиқотлар учун ҳам асос бўлмоқда. Қадимги юонон афсоналари ғарб цивилизациясини кўрсатувчи омил сифатида инсоният маданиятида катта ўрин тутади. Унинг таъсирида уйғониш даври санъати ўзининг туганмас қудратига эга бўлди.

Қадимги шарқда Хитой ва Ҳиндистон афсоналари давлат тарихини кўрсатиш ва инсонлар ўртасидаги юксак ахлоқий фазилатларни улуғлашга хизмат қилиши билан ажралиб туради. Қадимги ҳиндларнинг “Маҳобҳорат” ва “Рамаяна” эпослари асосида суратга олинган фильмлар бунга мисол бўлади.

Афсоналар халқ менталитетини ўзида акс эттирап экан, улар асосида глобаллашув шароитида мультфильмлар яратиш муҳим аҳамият касб этади. Мултъфильмда образлар ва ундаги мухитни яратиш, образларда миллийлик руҳини бойитиш ва мультфильмларимизни тамошабоблигини оширишда афсоналардан яратилган мультфильмлар яратилишига эътибор қаратиш даврнинг талаби саналади. Мисол учун қадимги юонон афсоналарининг ренессанс даври учун асос бўлганлиги афсоналарнинг катта маънавий кучга эгалигини тарихда исботлаб бўлган.

Жаҳон анимация санъати тарихида ҳар бир давлатда афсоналар асосида мультфильмлар яратилган. Юонон афсоналари асосида ғарб аниматорларидан ташқари бошқа халқлар ҳам мультфильмлар яратганлиги

афсоналардаги мазмун умуминсоний характерга эга эканлиги билан ажралиб туришини исботлайди.

Жаҳон мультсаноатида афсоналар асосида яратилган фильмлар яратишида катта тажриба бўлганлиги ҳолда ўзбек аниматорлари томонидан бунга суст эътибор қаратилганлигининг ўзига яраша сабаблари мавжуд.

Диссертацияни ёзиш жараёнида тадқиқот обьекти доирасида қуидаги ишлар амалга оширилди ва хулосалар чиқарилди:

- Замонавий ўзбек анимациясида афсона ва ривоятлар асосида яратилган асарларга аниматорларнинг эътиборини қаратиш лозим. Зеро ўтган давр мобайнида миллий ғояни ёшлар онгига сингдиришга катта эътибор қаратилганлиги ҳолда уларнинг мультталқинларига деярли аҳамият берилмаганлиги аниқланди.

- Замонавий ўзбек мультипликациясида яқин йилларда қаратилган эътибор бу борада қилиниши керак бўлган ишларнинг талайгина эканлигини кўрсатди. Мультстудияларни замонавий техникалар билан жиҳозлаш, мультипликатор рассомларни компьютер техникаси асосида образлар яратишига шароитлар яратиш керак.

- Замонавий ўзбек анимация санъати ва мультфильмларининг ғоявий-бадиий концепциясини аниқлаш керак. Концепцияни яратишида миллий афсоналар ва эртакларига таяниш муҳим аҳамият касб этади.

- Афсона ва ривоятлар мавзууларида яратилган анимацион асарлар мавзу кўлами, ғоявий-тематик, услубий хусусиятлари, бадиий характер яратиш тамойилларни илмий ўрганган ҳолда ўзбек мультфильмларининг асосий йўналишларини яратиш лозим.

- Замонавий ўзбек мультфильмларида етакчи қаҳрамонларини кашф этиш вақти келди. Болалар чет эл мультфильмлари қаҳрамонларига интилаётган, уларнинг ҳаракатлари ва мақсадларини ўзига

уйғунлаштираётган даврда миллий мультқаҳрамонларни яратиш лозим. Бугунги болаларни Насриддин Афанди латифалари ёки ўрта асрлардаги бой ва камбағал муносабатларидаги ҳақиқатни очиб беришга интилиш бугунги ёш томошабинни қизиқтирмайди.

- тарихий ҳақиқатни анимацион фильмлар асосида талқин этишга эътибор қратиш керак. Ўзбек оғзаки ижоди тарихида тарихий шахслар, жумладан Амир Темур, Алишер Навоий, Захиридин Муҳаммад Бобур каби шахслар ҳаёти ҳақида ҳам афсоналар кўпчиликни ташкил қиласди. Шу афсоналар асосида мультфильмлар яратилишини йўлга қўйиш керак.

- Замонавий мультипликатор рассомларни тарбиялаш, малакасини ошириш тизимини йўлга қўйиш керак. Ўзбек мультипликаторларини анимация санъати яхши ривожланган давлатларда малакасини оширишини ташкил этиш керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

Умумий адабиётлар

- 1.1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXII аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: “Ўзбекистон”, 1997 й. – 326 б.
- 1.2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Т.: “Шарқ”, 1998. –32 б.
- 1.3. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. –Т.: “Ўзбекистон”, 2000 й. – 206 б.
- 1.4. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008. – 176 б.
- 1.5. Каримов И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: “Ўзбекистон”, 2011.
- 1.6. Каримов И. А. Тарихий хотира ва инсон омили – буюк келажаги-мизнинг гаровидир. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012.
- 1.7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т.7. –Т.: “Ўзбекистон”. 1999. – 410 б.
- 1.8. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9. –Т.: “Ўзбекистон”. 2001. – 432 б.
- 1.9. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т.5. Т.: “Ўзбекистон”. 1997. – 384 б.
- 1.10. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016.-56-б.
- 1.11. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 104-б.

Китоблар

- 2.1. Ўзбекистон санъати (1991-2001 йиллар) //Таҳрир ҳайъати: Ҳ. Караматов, Н. Жўраев, Т. Кўзиев ва бошқалар: Илмий муҳаррир: А. Ҳакимов. – Т.: “Шарқ”, 2001. – 240 б.
- 2.2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Барча жиллар.
- 2.3. Мирзамухамедова М. Ўзбекистонда болалар киноси. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти. Монография. -1976 й. – 56 б.
- 2.4. Мирзамухамедова М. Детское кино Узбекистана –Т.: Издательство литературы и искусства им. Г. Гуляма. 1982. – 96 с.
- 2.5. Мирзамухамедова М. Ўзбек анимацияси. –Т.: “Мумтоз сўз” нашриёти. 2014. – 96 б.

Чет эл адабиётлари

- 4.1. В. Вайсфелд и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 640 с., 96 л. ил.
- 4.2. Хитрук Ф. Профессия – аниматор. – М.: “Гаятри”, 2008. – Т. 1.
- 4.3. Вано И. Рисованный фильм. – Госкиноиздат, 1950. – 84 с.
- 4.4. Кинематография Узбекской ССР – Кино: энциклопедический словарь/Гл. ред. С. И. Юткевич; Редкол.: Ю. С. Афанасев, В. Э. Баскаков.
- 4.5. Фролов М.И. Учимся анимации на компьютере. Самоучител для детей и родителей // М.И.Фролов. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2002.
- 4.6. Перент Р. Компьютерная анимация / Пер. с англ. – М.: КУДИТС-ОБРАЗ, 2004. – 560 с.

Интернет маълумотлари

- 5.1. <http://www.анимамусеум.ру>
- 5.2. <http://www.майлтикс.ру>
- 5.3. <http://www.Аниматор.ру>
- 5.4. <http://киддымулт.ру/2011/08/технологии-мультипликации/>
- 5.5. <http://www.мультик.ру>
- 5.6. <http://www.аниме.севстар.нет>
- 5.7. <http://www.мрди.уз>

ИЛЛЮСТРАЦИЯЛАР

“Широк ҳақида афсона” мультипликацияның кадрлары

“Широк ҳақида афсона” мультипликацияның лавҳалар

“Широк ҳақида афсона” мультипликацияның лавҳалар

“Широқ хақида афсона” мультипликацияның лавҳалар

“Широқ ҳақида афсона” мультипликацияның лавҳалар

